

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет соціології
Кафедра галузевої соціології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ СТРАТЕГІЙ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ СТУДЕНТІВ МІСТА КИЄВА)

Спеціальність: 054 Соціологія

Освітня програма: «Прикладна соціологія»

Освітній ступінь: магістр

Кваліфікація: магістр соціології

Автор(-ка):

Ющенко Анастасія Андріївна,
студент(ка) магістратури

Науковий керівник(-ця):

Чудовська Ірина Анатоліївна,
доктор соціологічних наук, доцент

Магістерська робота допущена до захисту
рішенням кафедри галузевої соціології

Протокол №2 від «16» січня 2023 р.

Зав. кафедри _____ доц. Ольга БЕЗРУКОВА

Київ 2023

Реєстрація3

номер

25.01.2023

дата

підпис

Рекомендовано до захисту

підпис наукового керівника

ініціали

прізвище

Результат захисту

оцінка

дата захисту

Голова ЕК

підпис

ініціали

прізвище

Члени ЕК

підпис

ініціали

прізвище

підпис

ініціали

прізвище

підпис

ініціали

прізвище

підпис

ініціали

прізвище

підпис

ініціали

прізвище

Секретар ЕК

підпис

ініціали

прізвище

АНОТАЦІЯ

Ющенко Анастасія – Формування життєвих стратегій українського студентства в умовах повномасштабної війни в Україні (на прикладі студентів міста Києва).

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістр за кваліфікацією «Прикладна соціологія». – Київ, 2023.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню формування життєвих стратегій українського студентства на прикладі студентів міста Києва в умовах повномасштабної війни в Україні 2022-2023 років.

Аналізуються теоретико-методологічні підходи до дослідження студентства як соціальної групи, засади визначення понять «Життєві стратегії», «Життєва стратегія студентства» в соціологічному дискурсі, ціннісні орієнтири студентства під час повномасштабної війни, що виступають базисом для формування життєвих стратегій. Повномасштабна війна в Україні розглядається як головний чинник формування життєвих стратегій українського студентства у 2022 році.

Розроблено якісну методологію задля проведення глибинних інтерв'ю і аналізу результатів, які показали формування життєвих стратегій українського студентства під час повномасштабної війни у напрямку освіти, професійної діяльності, волонтерства та військової служби, місця проживання та особистісних життєвих планів, а також формування довгострокових життєвих стратегій українського студентства під час війни.

Ключові слова: соціальна група, ціннісні орієнтири, життєва стратегія, повномасштабна війна.

ABSTRACT

Yushchenko Anastasiia – Formation of life strategies of Ukrainian students in the conditions of a full-scale war in Ukraine (on the example of Kyiv students).

Qualification work for obtaining a master's degree in "Applied Sociology". – Kyiv, 2023.

The qualification work is dedicated to the study of the formation of life strategies of Ukrainian students on the example of students of the city of Kyiv in the conditions of a full-scale war in Ukraine in 2022-2023.

The theoretical and methodological approaches to the study of students as a social group, the principles of defining the concepts of "Life strategies", "Life strategy of students" in sociological discourse, value orientations of students during a full-scale war, which act as a basis for the formation of life strategies, are analyzed. A full-scale war in Ukraine is considered the main factor in the formation of life strategies of Ukrainian students in 2022.

A qualitative methodology was developed for conducting in-depth interviews and analyzing the results, which showed the formation of life strategies of Ukrainian students during the full-scale war in the direction of education, professional activities, volunteering and military service, places of residence and personal life plans, as well as the formation of long-term life strategies of Ukrainian students during the war.

Key words: social group, value orientations, life strategy, full-scale war.

ЗМІСТ

<u>ВСТУП.....</u>	<u>6</u>
<u>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ СТУДЕНТСТВА В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....</u>	<u>10</u>
<u>1.1 Студентство як окрема соціальна група.....</u>	<u>10</u>
<u>1.2 Ціннісні орієнтири студентства.....</u>	<u>13</u>
<u>1.3 Життєві стратегії українського студентства.....</u>	<u>19</u>
<u>ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ.....</u>	<u>25</u>
<u>РОЗДІЛ 2. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ЖИТТЄВА СТРАТЕГІЯ» В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....</u>	<u>26</u>
<u>2.1 Засади визначення понять «Життєві стратегії», «Життєва стратегія студентства» в соціологічному дискурсі.....</u>	<u>26</u>
<u>2.2 Ціннісні орієнтири як базис для формування життєвих стратегій.....</u>	<u>32</u>
<u>2.3 Повномасштабна війна як головний чинник формування життєвих стратегій українського студентства у 2022 році.....</u>	<u>34</u>
<u>ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ.....</u>	<u>38</u>
<u>РОЗДІЛ 3: ЖИТТЄВІ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....</u>	<u>39</u>
<u>3.1 Війна як форма конфлікту в соціологічному дискурсі.....</u>	<u>39</u>
<u>3.2 Українське студентство в умовах повномасштабної російсько-української війни 2022 року.....</u>	<u>41</u>
<u>3.3 Підхід до дослідження формування життєвих стратегій українського студентства в умовах повномасштабної війни.....</u>	<u>43</u>
<u>3.4 Результати дослідження формування життєвих стратегій українського студентства під час повномасштабної війни у напрямку освіти, професійної діяльності, волонтерства та військової служби.....</u>	<u>46</u>
<u>3.5 Результати дослідження формування життєвих стратегій українського студентства під час повномасштабної війни у напрямку місця проживання і довгострокових життєвих стратегій.....</u>	<u>50</u>
<u>ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ.....</u>	<u>55</u>
<u>ВИСНОВКИ.....</u>	<u>56</u>
<u>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</u>	<u>58</u>
<u>ДОДАТКИ.....</u>	<u>64</u>

ВСТУП

Формування життєвих стратегій індивіда здебільшого припадає на період студентства. Саме у роки навчання людина обирає для себе базові та довгострокові життєві стратегії, формує свої ціннісні орієнтири, долучається до нових видів діяльності, починає працювати паралельно з навчанням та загалом формує своє широке коло спілкування не тільки з однолітків, але і вже кваліфікованих викладачів, роботодавців та колег.

Загалом життєва стратегія є сукупністю визначення людиною головних життєвих цілей, планів та орієнтирів і способи їх досягнення з урахуванням своїх цінностей, принципів та можливостей. Життєві стратегії також визначають поведінку людей та їх способи адаптації до різних соціальних умов. Кожний студент прагне обрати правильну життєву стратегію, мати чіткі життєві орієнтири та бути успішним у майбутньому.

Ціннісні орієнтири виступають базисом для формування життєвих стратегій. Саме цінності формують і спрямовують поведінку людей в тому чи іншому напрямі. Таким чином, на базисі ієрархії таких цінностей як сім'я, кар'єра, фінансове благополуччя, здоров'я, патріотизм, тощо, можна визначити вектор формування життєвих стратегій індивіда. Тим не менш, ці поняття не варто ототожнювати, вибір індивіда своїх життєвих стратегій лише ґрунтується на ціннісній основі, а не підпорядковується їй.

Починаючи з лютого 2022 року, повномасштабне вторгнення Росії на територію України вплинуло на всі сфери життєдіяльності людей, зокрема студентської молоді. Початок війни стався у 2014 році, коли актуальна студентська група лише проходила етап дорослішання, соціалізації, тощо. Варто звернути увагу на те, що війна вже вдруге спіткала значну частину української молоді, яка у 2014 році в значній кількості виїхала з окупованих територій в центральну чи західну Україну.

За 8 років стався значний поштовх у формуванні студентства як окремої впливової соціальної групи, яка не стоїть осторонь чекаючи змін, а є лідером думок, соціальних рухів і змін. Студентські роки наповнені значною

кількістю викликів і трансформацій для молоді, проте повномасштабна війна зазвичай не є їх стандартною складовою частиною. Тим не менш, навички адаптації дали змогу студентам швидко рефлексувати, долучатись до волонтерської діяльності, активно висловлюватись на весь світ про сьогоденні події в Україні, допомагати, воювати, при цьому продовжувати навчатись і паралельно працювати. Саме війна стала чи не основним чинником формування життєвих стратегій молоді у 2022 році.

Ще з мирних часів у студентства лишилися умовні основні вектори, за якими вибудовуються життєві стратегії, плани і цілі. Серед них є освіта, працевлаштування і кар'єра, вибір країни для здобуття вищої освіти, проживання і працевлаштування, особисті довгострокові життєві стратегії. Тому саме ці аспекти варто також дослідити і за умов війни, спілкуючись з українськими студентами по всьому світу. Проблема щодо реалізації життєвих стратегій, якраз полягає у тому, що з однієї сторони вектори залишаються, але війна виступає таким соціальним процесом, який ускладнює, а в деяких випадках кардинально змінює напрямки активності суб'єкта, саме тому аналіз є важливим з'ясувати чи відбулися зміни, чи ні і які їх наслідки для студентства.

Актуальність роботи полягає в тому, щоб окреслити як саме війна змінила або сформувала життєві стратегії студентів у напрямку освіти, професійної діяльності, місця проживання та особистісних життєвих планів. Окремим фокусом уваги також дослідження довгострокових життєвих стратегій українського студентства в умовах війни.

Окремими аспектами варто також розглянути формування життєвих стратегій українського студентства під час повномасштабної війни у напрямку волонтерства та військової служби, адже багато молоді долучились до активної діяльності задля прискорення перемоги України і поставили її у пріоритет.

Отримані результати допоможуть окреслити настрої українського студентства під час повномасштабної війни в Україні, зрозуміти вектор

життєвих орієнтирів, цілей та планів. Ця робота дасть можливість спрогнозувати подальші шляхи розвитку українського суспільства і студентства у ньому, а також що саме варто очікувати від студентської молоді після завершення війни.

Об'єктом дослідження є українське студентство.

Предметом дослідження є формування життєвих стратегій студентів міста Києва в умовах повномасштабної війни в Україні

Метою даного дослідження є окреслити формування і реформування життєвих стратегій студентства в умовах повномасштабної війни.

Завданнями дослідження є:

1) Опрацювати літературу щодо досліджень молоді та студентства як соціальної групи в соціологічній науці;

1) Проаналізувати літературу щодо поняття життєвих стратегій в соціологічному дискурсі;

2) Розглянути ціннісні орієнтири студентства в контексті їх значення при формування життєвих стратегій

4) Окреслити формування життєвих стратегій українського студентства під час повномасштабної війни у напрямках:

- освіти;
- професійної діяльності;
- волонтерства та військової служби;
- місця проживання;
- довгострокових життєвих стратегій.

Теоретичною основою для вивчення формування життєвих стратегій молоді були напрацювання таких науковців як: Стівен Хант, Головаха, Абульханова-Славська, Тетяна та Юрій Резник, Осипова, Бова, Зубок та інші.

В емпіричній частині робота спирається на якісну методологію та дані, отримані в результаті проведення напівструктурованих глибинних інтерв'ю. За основу взято опитування київських студентів найбільших університетів:

Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Києво-Могилянська академія», Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського, Київський національний торговельно-економічний університет, Національний авіаційний університет.

Концептуалізація основних понять:

Життєва стратегія – є сукупністю визначення людиною головних життєвих цілей, планів та орієнтирів і способи їх досягнення з урахуванням своїх цінностей, принципів та можливостей.

Ціннісні орієнтири – ієрархія цінностей, що є основою життєвого вибору індивіда, і що спрямовує поведінку та діяльність індивіда

Соціальна група – це сукупність індивідів, у яких відсутня взаємодія між собою, але які мають схожі характеристики.

Повномасштабна війна – широкомасштабне вторгнення Росії на територію України 24 лютого 2022 року.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ СТУДЕНТСТВА В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

1.1 Студентство як окрема соціальна група

Під соціальною групою варто розуміти певну сукупність людей зі схожими характеристиками, які є невід'ємною частиною соціальної структури. Соціальні групи вивчали Гіденс, Тард, Зімел, Гоббс, Мертон та багато інших науковців. Всі доробки об'єднують визначення соціальної групи як певної кількості (сукупності) людей, що мають спільний інтерес або справу. Члени соціальної групи не тільки усвідомлюють свою приналежність до певної групи, але і мають спільні цінності, поділяють спільні інтереси, підкоряються спільним нормам.

У соціологічному дискурсі соціальна група має відповідати деяким вимогам, таким як наявність довготривалої і регулярної взаємодії між членами групи, сприйняття членів групи як «ми» і не-членів групи як «вони», формально і неформально закріплена приналежність до певної соціальної групи, наявність і дотримання спільних норм для членів групи і наявність спільних інтересів.

За Гіденсом, соціальна група – це певна кількість людей, які взаємодіють один з одним на регулярній основі. Ця регулярна взаємодія спричиняє єдність людей що взаємодіють в самодостатнє ціле з певними спільними соціальними характеристиками. Учасники групи очікують певної поведінки один від одного, якої не очікують не учасників, розподіляючи соціум на членів і не-членів соціальної групи. Гіденс також розділяв первинні і вторинні групи, які відрізняються між собою ступенем важливості для індивіда, кількістю зв'язків і ступенем впливу на різні аспекти нашого життя.

За Гіденсом студентство можна віднести до категорії «організації». Організацію прийнято вважати як велике об'єднання людей, що діють на основі безособових відносин утворених для досягнень конкретних цілей.

Організації, здебільшого розроблено з урахуванням конкретних цілей, наприклад університети можна розглядати як організації для досягнення успіху у навчанні студентів і просвітницької діяльності. Відповідно студентство як соціальна група утворилось тоді, коли з'явилися перші університети як організації. Одним із провідних завдань вищого навчального закладу, як сказано в Законі України «Про освіту» є надання рівного доступу до освіти без дискримінації, виховання гуманізму, доброчесності, патріотизму і формування поваги до прав і свобод людини.

Студентство можна вважати елементом, складовою частиною такої соціальної групи як молодь. Відповідно студентство має подібні характеристики, що властиві молоді: вік, цінності, тощо. Тим не менше, студентство є соціальною групою, що пов'язане спільною метою здобуття знань, освоєння майбутньої професії, поповнення кваліфікованих кадрів, має фіксований статус і за схожих умов і часових проміжків проходить процес соціалізації. Згідно з університетським дослідженням Unidos-13* КНУ 2017 року «найбільш важливими мотивами отримання вищої освіти для першокурсників є наступні: бажання загалом бути освіченою особою (6,13 балів за шкалою від 1 до 7), отримати цікаву роботу (6,12 балів), отримати гарну академічну освіту (6,07 балів), мати надійний прибуток (6,03 балів) та розвивати власні ідеї та думки (5,98 балів). У порівнянні з минулими роками тенденція незмінна – вищевказані мотиви займають стійкі позиції у якості найбільш значущих для студентів» [UNIDOS -13*: опитування першокурсників КНУ імені Тараса Шевченка вересень 2017 р.]. За даними цього ж дослідження, порівнюючи зі студентами природничо-технічних факультетів для студентів соціально-гуманітарних факультетів є більш значимою мотивація мати високий статус і соціальну позицію у суспільстві, сприяти його розвитку, і допомагати іншим. Студенти соціально-гуманітарних факультетів мають більше мотивації йти до армії.

Характерною рисою для українського сучасного студентства є формування спільних цінностей, норм, інтересів, формування групової

самосвідомості, прагнення до незалежності, економічного розвитку, а також інноваційного розвитку своєї держави. Студентство можна вважати високоосвіченою і висококультурною складовою українського суспільства. Протягом років навчання студентство готує себе до реалізації у професійній сфері, що переважно пов'язано з інтелектуальними, просвітницькими або прогресивними завданнями, відповідно до суспільних потреб.

Протягом багатьох років студентство як соціальна група є основним рушієм соціокультурних та соціоструктурних змін в Україні. Починаючи з жовтня 1990 року в Києві, коли на майдані Незалежності почалась студентська акція протесту «Революція на граніті». Тоді молодь України, у тому числі студентська під тиском голодування висунули свої політичні вимоги, такі як відмова від підписання нового союзного договору і перевибори Верховної Ради за новими демократичними правилами. У акції «Україна без Кучми» 2000 року взяла участь Українська комуністична спілка молоді, а у 2014 році студентство відіграло чи не найбільш визначну роль у ході Помаранчевої революції.

Студентство наразі є представником світлого демократичного майбутнього України. Студентство виступає джерелом інновацій і чинником змін на державному рівні. Сучасні українські студенти не тільки беруть активну участь у реформуванні політичної системи в країні, але і організовують інститути студентського самоврядування, такі як парламент, сенат, старостат, студентський ректорат, студентські деканати, студентські ради, тощо. Це свідчить про зрілість студентства як соціальної групи і усвідомлення своєї ролі в сучасному українському суспільстві. Студенти як соціальна група вирізняються неабиякою активністю і небайдужістю: протести, акції, петиції. Студентство чи не головна рушійна сила у гучному висловленні своїх думок, ідей чи протестів. «Молодь – це стратегічний ресурс національного і світового розвитку. Практика останніх десятиліть переконливо доводить, що у світі, що швидко змінюється, стратегічні переваги будуть у тих держав і суспільств, які зможуть ефективно

накопичувати і продуктивно використовувати людський капітал, а також інноваційний потенціал розвитку, основним носієм якого є молодь» [Каретна, 2010]. Студентство однозначно швидше і ефективніше обробляє нові тренди і тенденції у культурному середовищі, відчуває зміни всередині країні і підхоплює соціальні рухи на рівні світових тенденцій, впроваджуючи тим самим реформування багатьох сфер в Україні в культурі, політиці, економіці, тощо.

Отже, соціальна група – це певна сукупність людей, що мають спільний інтерес або справу. Члени соціальної групи не тільки усвідомлюють свою приналежність до певної групи, але і мають спільні цінності, поділяють спільні інтереси, підпорядковуються спільним нормам. Студентство є великою за чисельністю, мобільною соціальною групою, яка пов'язана спільною метою здобуття знань, освоєння майбутньої професії, поповнення кваліфікованих кадрів, а також побудовою незалежного, демократичного і розвинутого суспільства. Сучасні українські студенти є однією з найвагоміших рушійних сил у напрямку розвитку і реформування політичної, економічної, культурної систем, що свідчить про досить зріле і продумане ставлення студентів до своєї ролі в сучасному суспільстві.

1.2 Ціннісні орієнтири студентства

Ціннісні орієнтири молоді і студентства суттєво відрізняються від загальносуспільних, адже молоде покоління проходить етапи соціалізації, набуття нового досвіду, визначення з юажаним образом свого майбутнього життя саме у період студентства.

У своїй роботі «Ціннісні орієнтири української молоді: порівняльний аналіз» Святненко, Виноградов, (2013) розглядали ціннісні пріоритети української молоді на основі даних ESS (2004–2011) і WVS (2006–2008). Вони розглядали соціальні інститути як основний чинник формування цінностей української молоді. Можна прослідкувати, що для української

молоді у пріоритеті було здобуття престижної роботи та досягнення успіхів у професії. Тобто на першому місці самостійність та самоствердження.

Повномасштабна війна в Україні докорінно змінила ієрархію цінностей українців і українського студентства зокрема. Зараз в Україні відбуваються процеси державотворення та утвердження культурно-історичних, національних цінностей українців, відбувається фундаментальна трансформація свідомості суспільства в цілому і окремих індивідів в ньому.

Інформаційне агентство «Адвокат пост» провело інтерв'ю в умовах війни, результати якого показали, що люди вчаться пристосовуватись до нових реалій і ділять своє життя на «до» і «після». В інтерв'ю були висловлені наративи про те, що зараз кожний українець діє з метою прискорення перемоги України у війні. Цитати респондентів свідчать про те, що кожний українець зараз прагне робити все, аби перемогла правда, людські цінності і аби розповсюдити інформацію про війну в Україні на весь світ. Кожний зараз намагається працювати на своєму фронті: інформаційному, фінансовому, військовому, тощо.

Порівняльний аналіз ціннісних орієнтирів буде реалізований вже після закінчення війни, проте і зараз вже можна говорити про значні трансформації українців зокрема у ціннісній сфері. Інтерв'ю під час війни показують пріоритетність близьких та рідних людей. Цитати інтерв'ю неодноразово наголошують про недостатнє усвідомлення цінності сім'ї і радних людей до війни. Саме реформація ставлення до сім'ї, друзів та рідних є найбільш суттєвою і емоційно забарвленою в українців. Також ситуація дещо змінилась у духовній сфері. До війни однозначно домінували матеріальні цінності серед українців, в умовах війни пріоритетними стали нематеріальні цінності. Респонденти наголошували на радості від буденних речей, спілкуванні з рідними. Помітна кардинальна заміна матеріальних цінностей духовними, прослідковується зміна ставлення респондентів до питань релігії і церкви, а також спільних українських цінностей. Тим не менш, існує і інша сторона в якій релігійні люди втратили віру після втрати близької людини під

час війни або переживши важкі життєві ситуації на тимчасово окупованих територіях.

Під час війни також виростили показники таких цінностей як патріотизм, національна єдність. Саме ці цінності активно зростали починаючи з 2014 року і зараз набули своїх найбільших показників. За даними восьмої хвилі проекту «Україна в умовах війни», у серпні 2021 року 34 % респондентів зазначали, що відчують гордість за державу, а у 2022 році показник виріс до 80 %. Три хвилі дослідження Gradus Research та Corestone Group показало, що на першому місці по вірі українців як в запоруку перемоги є Збройні сили України, також відбулось посилення національної єдності, 86% респондентів вказали на згуртованість українського народу як на запоруку перемоги – цей фактор на другому місці. Саме зараз українці відчують свою ідентичність і пишаються своєю національністю. Присутнє бажання повного відсторонення від всього російського і пострадянського.

Благодійність під час війни неабияк виросла у порівнянні з минулими роками, українці почали перераховувати кошти на армію, в благодійні фонди, допомогати справами, боротися на інформаційному фронті, тощо. Така єдність спостерігається як у прояві індивідуальної допомоги (перекази кошти у фонди, допомога знайомим що постраждали від війни), так і в створенні організацій, фондів, об'єднань.

Трансформацій під час війни зазнало бажання проживати за кордоном. Мільйони українців виїхали за кордон з початку повномасштабного вторгнення. За даними Gradus Research та Corestone Group на початку кожен третій із переміщених українців (35%) планував залишитися на новому місці. Зараз лише 13% охочих залишитися на новому місці. Більше українців зараз прагне будувати своє майбутнє в Україні, а не за кордоном.

Порівнюючи з даними 2014 року, який також був періодом військової агресії, «сукупність субдомінантних цінностей молоді охоплювала вже 9 цінностей (із 20 цінностей за списком), а саме: цікава робота, державна незалежність України, створення в суспільстві рівних можливостей для всіх,

сприятливий морально-психологічний стан у суспільстві, підвищення освітнього рівня, суспільне визнання, демократичний розвиток країни, можливість висловлювати думки з політичних та інших питань, не побоюючись за особисту свободу (свобода слова), відсутність значного соціального розшарування (багаті – бідні, вищі – нижчі верстви суспільства)» [Жданов І. О., гол. ред. колег., Ярема О. Й., Беляєва І. І., 2016]. Домінантні позиції посіли міцне здоров'я, міцна сім'я, благополуччя дітей, матеріальний добробут. «Не викликає жодних сумнівів, що зростання просоціальних та демократичних ціннісних орієнтацій української молоді пов'язане із надзвичайною ситуацією в Україні, починаючи з 2014 року: анексія Криму з боку Росії, АТО на сході України та поява великої кількості переселенців, біженців, підвищені очікування населення, в тому числі й молоді, щодо впровадження принципів демократії та демократичних практик» [Жданов І. О., гол. ред. колег., Ярема О. Й., Беляєва І. І., 2016].

За іншими даними дослідження 2015 року «Молодь України-2015», проведеного ГФК ЮКРЕЙН у 2015 році, українська молодь означила такі пріоритети у своєму житті як важливість народження та виховання дітей (48% респондентів), пріоритети, пов'язані з пошуком і досягнення успіхів у роботі (44%) заробляння достатньої кількості грошей (36%) та пошук коханої людини та одруження (21%) . Отже здебільшого матеріальні пріоритети.

«У 2016 році значна частина молоді зазначила, що в першу чергу найважливішими є власне здоров'я, матеріальний добробут та досягнення поставленої мети, у другу чергу, – третина молоді визначила пріоритетом мир та спокій на українській землі, досягнення соціального статусу/кар'єри, наявність вірних друзів, а також народження та виховання дітей і пошук коханої людини та створення сім'ї, і, у третю чергу – отримання задоволень від життя, пошук роботи за фахом, власне самовдосконалення та здобуття вищої освіти» – написати що зараз інакше [Дмитрук, 2017]. Отже вже можна спостерігати відхід від матеріального і пріоритетність духовних і патріотичних цінностей.

«За результатами опитування 2016 року, молодь досить критично ставиться до влади. Можна вести мову про значну недовіру сучасної молоді до Президента країни, прем'єр-міністра, Кабінету Міністрів, Верховної Ради та політичних партій» [Дмитрук, 2017]. За даними Разумков центр, порівнюючи з 2020 роком відбулось зростання довіри до Президента України до 82%, що здебільшого пов'язано з його діями під час війни. За мовою спілкування в родині президенту довіряє 84% україномовних і 79% російськомовних українців. Довіра також зросла до державних установ (з 35% до 55%) і до Уряду (з 19% до 51,5%).

У дослідженні Харківського національного університету внутрішніх справ було виділено такі категорії цінностей як безпека, самореалізація, демократія. Дослідження зокрема вказує на домінуючий синдром безпеки, пов'язаним із сім'єю, дітьми і добробутом протягом усіх років незалежності України. За даними дослідження, індекс ціннісних орієнтацій самореалізації за період незалежності підвищився з 3,6 до 4,1 за 5-бальною шкалою. Показники демократії за цією ж шкалою не перевищували 3.

За даними дослідження «Ціннісні орієнтири студентської молоді щодо міграції та інших глобальних викликів напередодні російсько-української війни» грудня 2021 – січня 2022 року серед пріоритетних цінностей респондентів виділяються сімейні (91.5), вільного часу (76.4), роботи (70) та друзів (67). Отже напередодні війни можна говорити про домінування здебільшого нематеріальних цінностей у студентської молоді. Дані дослідження також свідчать, що серед респондентів – 26.3 цікавилися політикою. «На запитання «Наскільки ви задоволені своїм життям у цілому»? майже дві третини опитаних задоволені або дуже задоволені, але 28,3% – і так, і ні, а 7,6% – своїм життям не задоволені» [П.Токар, 2022]. Відповіді на запитання другого блоку дослідження показали, що 21% респондентів не погодились би, аби їхнім сусідом був іммігрант або іноземець, який працює в Україні. «На запитання «Чи згодні ви з твердженням, що коли є брак робочих місць, при працевлаштуванні слід віддати перевагу громадянам України, а не

іммігрантам»? – отримали такі відповіді: «Погоджуюся» – майже половина опитаних, а 21.7% не погоджуються» [П.Токар, 2022].

За висновками дослідження Неприцької Т. І., Донецький національний університет імені Василя Стуса «Формування ціннісних орієнтацій в суспільстві в умовах війни: реалії України», «починаючи з 2014 року, а з 2022 року у ще більшій мірі, українське суспільство зіштовхнулося з тими викликами, котрі, окрім всього іншого, поставили під сумнів існуючі суспільні цінності, тим самим створивши внутрішній дисонанс та створивши потребу у радикальному переосмисленні існуючої риторики» [Неприцька, 2022].

На основі порівняльного аналізу ціннісних орієнтирів було зроблено висновок, що «Порівнюючи результати опитування 2011 та 2020 років, оцінка різних політичних систем змінилася. Лідирує демократична політична система, з оцінками «дуже хороша/хороша форма правління», але показники знизилися з 85,3% у 2011 р. до 81,9% у 2020 р. ... Ідея сильного лідера, якому не треба перейматися парламентом та виборами, друга за популярністю, таку систему підтримує дві третини респондентів (67,9%), але це менше ніж у 2011 році (71,3%). Відзначається значне зниження підтримки (з 64,6% до 46,2%) політичної системи, у якій приймають рішення фахівці, а не уряд, при цьому відзначається зростання підтримки військового правління (з 12,7% до 21,1%)» [Неприцька, 2022].

Отже важливо розглядати цінності студентства і молоді як окремих соціальних груп, оскільки вони мають специфічні особливості такі проходження етапу соціалізації, визначеності зі своїми довгостроковими планами на майбутнє життя, набуття нового досвіду. Дослідження ціннісних орієнтирів молоді до війни свідчать про домінування матеріальних цінностей. Повномасштабна війна в Україні докорінно змінила ієрархію цінностей українців і українського студентства зокрема. Можна говорити про значні трансформації українців зокрема у ціннісній сфері, наприклад про однозначне домінування сім'ї у ієрархії цінностей, пріоритетність духовних

цінностей над матеріальними. Ціннісні орієнтири українців в умовах повномасштабної війни спрямовані на патерізм, національну єдність і досягнення спільної мети – перемоги.

1.3 Життєві стратегії українського студентства

У період молодості індивід визначається зі своїми основними цілями та життєвими планами, а також формує свої основні цінності і їхню ієрархію. Саме тому тема формування життєвих стратегій найбільш актуальна серед молоді і студентства зокрема. Дослідження життєвих стратегій молоді особливо актуальне через низку наступних особливостей: «зниження ролі традиційних інститутів соціалізації, модифікація ціннісних орієнтирів, молодь як активний гарант розвитку суспільства, а розвиток її життєвих стратегій стає важливим індикатором, що допомагає спрогнозувати майбутні соціальні процеси і тенденції розвитку суспільства» [Осипова, Энвери, 2016, с. 109].

Неодноразово теоретики наголошували на особливостях студентства як соціальної категорії, якій притаманна самостійність, мобільність, відповідальність за своє життя і формування своїх життєвих стратегій, зацікавленість в отриманні якісної освіти та професії, успішне працевлаштування і водночас низький рівень зацікавленості політичними та економічними процесами [Ребышева, Осипова, Савицкая, 2015]. Також студентству неодноразово надавався статус основної рушійної сили будь-якого суспільства, адже саме молодь грає вирішальну роль в розвитку галузей науки, в технологічному прогресі, розвитку культури та інших сферах життєдіяльності людини. «Молодь гнучко реагує на соціальні зміни, в більшій мірі інформована про процеси, що відбуваються в різних сферах науки, техніки і соціального життя, динамічно володіє сучасними формами спілкування і технологіями, активно долучається у світовий інформаційний простір» [Осипова, Энвери, 2012, с. 106]. Актуальність дослідження життєвих стратегій української молоді Бова пов'язує з розвитком України та

українського суспільства. У своїй праці він наголошує на тому, що сучасна українська молодь не тільки має широкий доступ до ресурсів та значно збільшує обсяг своїх можливостей, але і володіє такими якостями як «прагматизм, раціональність, енергійність, рішучість у важких соціальних ситуаціях, здатність швидко засвоювати нові знання, готовність адаптуватись до швидко мінливого світу» [Бова, 2017, с. 142].

Роль закладів вищої освіти у формуванні життєвих цінностей, а отже і надалі стратегій студентів дослідив у своїй роботі 2020 року Очеретяний А.В. «Заклади вищої освіти, організовуючи освітній процес, орієнтують свої навчальні плани і програми на формування такої системи життєвих пріоритетів студентів, яка, з одного боку відображає життєві запити суспільства, а з другого— спрямовує її на індивідуальний та всебічний розвиток кожної особистості» [Очеретяний, 2020]. Ще у 2020 році мова йшла про пріоритетність орієнтирів студентства у векторі патріотизм, героїзм, милосердя, волонтерство, доброчинність.

У своїй роботі «Життєві стратегії молоді: проблеми визначення в соціологічному дискурсі» (2010) Рубцова зазначила, що часто поняття «життєві стратегії» асоціюються саме з молоддю, значною частиною якої є студентство, оскільки саме на цей період припадають нові можливості для особистості, для реалізації свого потенціалу, і що саме головне, для індивіда відкриваються нові шляхи у формуванні своїх життєвих стратегій. Також вона згадала про три періоди дослідження життєвих стратегій молоді у вітчизняній соціології: перший (60-70-і роки) характеризується усталеними суспільними нормами, правилами, очікуваннями, і відмінності між прагненнями та можливостями молоді зумовлювалась лише особливостями класової системи; другий (70-80-і роки) характеризується не тільки виявленням психологічних та демографічних відмінностей між індивідами, але і відмінностей у доступі до благ, ресурсів і неоднакових «життєвих шансів»; третій період (с початку 90-х років) характеризується усвідомленням відмінностей між індивідами, індивідуальним способом

побудови життєвих стратегій з урахуванням своєї самостійності та свободи свого вибору [Рубцова, 2010].

Було проведено дослідження життєвих стратегій студентів Національного авіаційного університету 2008-2009 рр. «Життєві стратегії студентів НАУ: крізь призму соціології». У даному випадку життєві стратегії розглядались із суто соціологічної точки зору та базувались на ціннісних орієнтирах особистості. Тобто життєвими стратегіями виступали способи конструювання життя студентами НАУ на основі їх ціннісних орієнтирів.

Щодо життєвих цінностей, на першому місці – сімейне щастя, на другому – кар'єра, на третьому – бажання реалізувати свій талант та здібності та бути вільним у своїх рішеннях та вчинках, на четвертому – здобути багатство, на п'ятому – стати кваліфікованим спеціалістом, на шостому – влада та приносити користь своїй країні.

Тобто найбільше студенти орієнтовані на самореалізацію та здобуття професії, кар'єри, знайти також своє сімейне щастя. Останні позиції займають бажання, направлені на принесення користі своїй країні, на те, що не стосується їх особисто. У результатах опитування також помітна тенденція, що значно менша кількість респондентів визнали пріоритетність здобуття освіти та професії, натомість більшість вважають пріоритетними кар'єру.

Важливий аспект опитування займали агенти соціалізації, що здійснюють вплив на молодь. На першому місці – сім'я, на другому – власний досвід, на третьому – школа, коледж, література, на четвертому – музика, на п'ятому – фільми, товариші по навчанню, на шостому – релігія, телебачення, інтернет.

Лише 3% респондентів вказали вплив викладачів та навчальних занять у освітній системі. Щодо зміни у власних якостях, то у ході навчання у студентів розвинулись такі якості як рішучість, впевненість та комунікабельність. Серед проблем, з якими стикаються студенти у роки навчання, найчастіше зустрічається проблема поєднання навчання з роботою,

далі житлові проблеми та недостатня заробітна плата для забезпечення гідного рівня життя. Також під час навчання у 17 студентів спостерігаються ознаки девіації, у вигляді споживання алкоголю та куріння. У дослідженні також зазначено, що у пошуку роботи студенти найменше покладаються на допомогу держави і будуть намагатися впоратись із пошуком самостійно. Тобто державні установи та їх послуги не користуються довірою та авторитетом у студентства. Щодо майбутнього у студентства НАУ не спостерігається негативного настрою та невпевненості. 44,9% студентства з оптимізмом дивляться у майбутнє.

Життєві стратегії української молоді на прикладі київських студентів досліджував Бова [Бова, 2017]. Молодь як соціальну категорію Бова описує як таку, що має широкий доступ до ресурсів, за рахунок чого володіє і широким доступом до можливостей. Саме тому, від формування життєвих стратегій української молоді «залежить, чи стануть майбутні молоді фахівці локомотивом інноваційного розвитку України, покликаним «витягнути» країну із затяжної соціально-економічної кризи» [Бова, 2017, с. 141]. Молодь також вирізняється яскраво вираженими матеріальними та професійними прагненнями, такими як цікава робота, високий дохід та кар'єрний ріст, що знову ж таки говорить про спрямованість сучасної молоді на суб'єктивні блага та суб'єктивні цінності.

У своїй праці Бова наголошував на тому, що фінансові ресурси є одними із найважливіших ресурсів, на які спирається молодь у формуванні та реалізації своїх життєвих стратегій. Таким чином, в залежності від фінансового становища індивіда залежить не тільки формування його життєвих цілей та планів, але і можливість їхньої реалізації. «Одні підгрупи молоді стають жертвами «пастки бідності», в той час як інші не можуть вирватися з «гедоністичного бігу по колу» (коли зростання доходів супроводжується зростанням рівня домагань). Гроші, наявні в розпорядженні індивіда, задають вектор і визначають горизонт його волі» [Бова, 2017, с. 142]. Саме роль матеріальних благ у можливості реалізувати свої цілі та

плани стає поштовхом для формування життєвих стратегій сучасної молоді у напрямі здобуття престижної освіти, професії та згодом високої зарплатні. «Серед причин, які обумовлюють фінансові складності сучасного українського студента – і зниження рівня життя, і значна диференціація рівня доходів населення, і суспільно-політична нестабільність та неефективність багатьох соціальних інститутів» [Бова, 2017, с. 144]. Сучасна українська молодь прагне стабільності, успішного працевлаштування за своєю спеціальністю, широких можливостей для розвитку, високого фінансового становища та впевненості у своєму майбутньому, що не завжди може знайти на Батьківщині. «За даними вивчення громадської думки 2016 року Соціологічною групою «Рейтинг», репрезентативного для населення всієї країни (n = 2000) і вибірки відвідувачів візових центрів (n = 450), серед вікової групи 18-35- річних 18% опитаних однозначно хотіли б виїхати за кордон на постійне місце проживання, а 33% –однозначно там працювати (при цьому 22% молодих людей оцінює свої шанси як значні)» [Бова, 2017, с. 145].

Емпіричною основою праці Бови 2017 року було опитування Київських студентів п'яти університетів: Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Києво-Могилянська академія», Університету «Крок», Академії праці. Результати дослідження показали, що задля реалізації своїх життєвих планів українські студенти готові: «підвищувати професійну кваліфікацію», «старанно навчатись в університеті», «шукати зв'язки з впливовими людьми», «відкласти створення сім'ї до досягнення відповідного матеріального рівня». В той же час, студенти не готові «виконувати роботу низької кваліфікації, нижче рівня своїх можливостей», «діяти, коли необхідно, всупереч закону», «виконувати небезпечну або шкідливу для здоров'я роботу».

Отже здебільшого індивід визначається зі своїми життєвими стратегіями у період студентства. Пріоритетними у студентства є матеріальні

цінності, тому життєві стратегії також переважно направлені на матеріальне забезпечення, професійний успіх, побудову успішної кар'єри. Сім'я також є у пріоритеті на майбутнє. Так само як і ціннісні орієнтири, життєві стратегії у студентства спрямовані на особисті досягнення та власне благополуччя.

У роботі 2017 року Бова окреслював студентство як соціальну групу з широким доступом до технологій, ресурсів, наділену якостями рішучості і швидкої адаптації до умов що змінюються. Виходячи з ієрархії цінностей студентства до 2022 року воно було націлене на кар'єру, самореалізацію, фінансовий достаток. Визначну роль у формуванні життєвих стратегій студентства мають агенти соціалізації такі як сім'я, викладачі, товариші по навчанню. У 2017 році фінансові ресурси були одними із найважливіших ресурсів, на які спирається молодь у формуванні та реалізації своїх життєвих стратегій.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Отже, згідно завдань було опрацьовано літературу щодо досліджень молоді та студентства як соціальної групи в соціологічній науці. Соціальна група – це певна кількість людей, які взаємодіють один з одним на регулярній основі. Члени соціальної групи не тільки усвідомлюють свою приналежність до певної групи, але і мають спільні цінності, поділяють спільні інтереси, підпорядковуються спільним нормам. Студентство має подібні характеристики, що властиві молоді: вік, цінності, тощо. Тим не менше, студентство є окремою соціальною групою, що пов'язане спільною метою здобуття знань, освоєння майбутньої професії, поповнення кваліфікованих кадрів, має фіксований статус і за схожих умов і часових проміжків проходить процес соціалізації.

Були проаналізовані дослідження ціннісних орієнтирів студентства та молоді. Дослідження ціннісних орієнтирів молоді до війни свідчать про домінування матеріальних цінностей. Повномасштабна війна в Україні докорінно змінила ієрархію цінностей українців і українського студентства зокрема. Можна говорити про значні трансформації українців у ціннісній сфері, наприклад про однозначне домінування сім'ї у ієрархії цінностей, пріоритетність духовних цінностей над матеріальними. Ціннісні орієнтири українців в умовах повномасштабної війни спрямовані на патерітизм, національну єдність і досягнення спільної мети – перемоги. Дослідження свідчать про повне домінування нематеріальних цінностей у студентства після 24 лютого 2022 року.

Були проаналізовані дослідження життєвих стратегій українського студентства до початку повномасштабної війни. Пріоритетними у студентства були матеріальні цінності, тому життєві стратегії також переважно направлені на матеріальне забезпечення, професійний успіх, побудову успішної кар'єри. Сім'я також є у пріоритеті на майбутнє. Так само як і ціннісні орієнтири, життєві стратегії у студентства були спрямовані на особисті досягнення та власне благополуччя.

РОЗДІЛ 2. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ЖИТТЄВА СТРАТЕГІЯ» В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

2.1 Засади визначення понять «Життєві стратегії», «Життєва стратегія студентства» в соціологічному дискурсі

Протягом свого життя кожен індивід під впливом індивідуальних обставин та особистого досвіду отримує нові знання, навички, змінює свої переконання, пріоритети та цінності, будує плани та визначає бажаний образ свого майбутнього життя. Саме поєднання всіх цих елементів призводить до формування людиною своєї життєвої стратегії.

На кожну категорію людей по різному впливають події в країні, освітня програма, можливості для реалізації, можливість працевлаштування за фахом, особистий досвід. Саме тому ця проблема вивчається не лише психологами, але і активно береться до уваги соціологами, які досліджують формування життєвих стратегій не тільки окремих індивідів, а і соціальних груп.

Таким чином, життєві стратегії можна розглядати за концепціями таких науковців як Стівен Хант (2017), Головаха [Головаха, 1988], Абульханова-Славська [Абульханова- Славская, 1991], Тетяна та Юрій Резник [Резник, 1995], а також на основі сучасних праць Осипової [Осипова, 2012, 2015, 2016], Бови [Бова, 2017], Зубок [Зубок, 2020].

Головаха розглядає поняття життєвих стратегій через постановку індивідом своїх основних життєвих цілей та планів. «Життєві цілі і плани розрізняються як кінцеві і проміжні події певного етапу життя. Цілі – більш масштабні і дещо менш хронологічно точні події, ніж плани» [Головаха, 1988, с.1].

За Головахою, перший прояв побудови своїх життєвих планів припадає саме на період молодості, коли індивід формує для себе бажаний образ свого майбутнього життя і визначається з тим суспільством, в якому це життя буде вибудовуватись. Головаха розглядає період молодості як період формування

своїх основних життєвих орієнтирів і свого професійного самовизначення. «Важко судити про серйозність ставлення до свого майбутнього юнаків і дівчат, поки немає достатньо чітких критеріїв оцінки життєвої перспективи з точки зору її відповідності вимогам суспільного прогресу і розвитку особистості» [Головаха, 1988, с. 2].

Життєві орієнтири формуються на основі цілей та планів, що повинні узгоджуватись. У даному випадку план – є основою для реалізації та досягнення цілі. Окрім цілей та планів, Головаха також виділяє ціннісні орієнтири як складову життєвих орієнтирів. Формування життєвих орієнтирів відбувається за пріоритетними для індивіда ціннісними орієнтирами. «Найважливішою передумовою успішної самореалізації людини в майбутньому є узгоджена, несуперечлива система ціннісних орієнтирів, яка лежить в основі формування змістовно і хронологічно узгоджених життєвих цілей і планів» [Головаха, 1988, с. 3].

Натомість Абульханова-Славська розглядала життєву стратегію за трьома головними ознаками: по-перше – як планування свого життя через формування основних напрямів своєї діяльності, способу життя, формування основних цілей та способів їх досягнення; по-друге – як узгодженість своїх життєвих цілей та планів з їхньою реалізацією, по-третє – як постійне формування нових цілей та способів їх досягнення у процесі реалізації своїх життєвих стратегій [Абульханова-Славская, 1991].

За Абульхановою-Славською, індивід може стикатись з труднощами на етапі переходу від планування своїх життєвих цілей до їх реалізації, що в свою чергу може призвести до зміни людиною своєї життєвої стратегії. Відповідно це і формує другу ознаку життєвих стратегій – узгодженість цілей та способів їх досягнення [Абульханова-Славская, 1991]. Життєві стратегії індивіда складаються з чіткого планування свого життя, постановки основних цілей, які подеколи можуть не відповідати або можливостям індивіда, його доступу до ресурсів для досягнення поставленої цілі, або з суспільними нормами і очікуваннями. Саме в цей момент індивід має

необхідність вирішувати свою неможливість досягти бажаного та шукати шляхи для реалізації своїх прагнень та цілей. Цей шлях пошуку варіантів для досягнення своїх життєвих планів також є складовою формування життєвих стратегій особистості.

«Життєва стратегія особистості передбачає в своїй основі принцип опори на власні сили, виявлення того, чи вистачить у неї сил для різких змін у своєму житті, які можуть обернутися невдачею» [Абульханова-Славская, 1991, сс. 32-33]. Розглядаючи життєві стратегії, вона вказувала на те, що саме на суб'єктивний аспект спрямовані всі життєві стратегії особистості і на досягнення своїх цілей шляхом власних зусиль. Також вона вказувала на те, що життєва стратегія виступає певним поєднуючим поняттям між потребами, бажаннями людини та її можливостями, ціннісними орієнтирами, мисленням, способом життя. Таким чином, життєва стратегія вимагає не тільки постановку індивідом своєї життєвої цілі, але і визначення шляхів її реалізації та пошуку мотивації для її досягнення.

Стівен Хант у своєму доробку «The Life Course: A Sociological Introduction» (2017) приділив увагу такому агенту соціалізації як сім'я, а також цифровим технологіям, технологічним змінам, інтернету, культурним і історичним умовам які найбільш потужно відображаються на обрання людиною того чи іншого життєвого шляху, а отже і формування життєвих стратегій. Навколишнє середовище, оточення, соціально-історичний контекст і національний та історичний клімат як фактори формування життєвих стратегій висвітлено в роботі Л.Грін «Understanding the Life Course: Sociological and Psychological Perspectives» (2016).

Життєві стратегії розглядалися також соціологами Тетяною та Юрієм Резник. У своїй роботі «Життєві стратегії особистості» (1995) вони спиралась на праці Руткевича, Шубкіна, та диспозиційну теорію особистості Ядова. Соціологічний аналіз життєвих стратегій за Резник відбувається шляхом дослідження інституційних процесів [Резник, 1995, с. 101]. Поняття життєвих стратегій Тетяна та Юрій Резник концептуалізували із

соціологічної точки зору та наголошували на таких елементах як ціль, цінності та норми, на які орієнтується індивід у процесі соціалізації. «Стратегія життя – це соціально зумовлена система орієнтування особистості на довготривалу перспективу. Стратегія діяльності – завжди результат соціального досвіду людей, що існують в єдиному соціокультурному просторі» [Резник, 1995, с. 101].

Також Резник вказували на те, що соціологічний підхід до вивчення життєвих стратегій повинен включати одразу три аспекти – соціальний, культурний та індивідуальний. Тетяна та Юрій Резник розкрили поняття життєвих стратегій як таке, що має суб'єктивну та об'єктивну сторони, у першому випадку, що виражається особистими цілями та прагненнями особистості під впливом власного соціального досвіду, а у другому – що набувається у культурному середовищі під впливом усталених норм та цінностей. Третій вимір Резник визначили як «соціальний вимір». Його особливість полягає в узгодженості попередньо описаних об'єктивних та суб'єктивних сторін. Тобто в «узгодженості взаємних уявлень і очікувань» [Резник, 1995, с. 101].

Тетяна та Юрій Резник типологізували життєві стратегії виділяючи її основні елементи, а також її основні типи: перші включають перцептивні орієнтири, смисложиттєві орієнтири, ціннісні орієнтири, нормативні орієнтири, цільові орієнтири; до других належать стратегії життєвого благополуччя, стратегії життєвого успіху, стратегії життєвої самореалізації [Резник, 1995, с. 104].

Сучасніші праці на тему формування життєвих стратегій належать таким соціологам як Осипова [Осипова, 2012, 2015, 2016], Бова [Бова, 2017], Зубок [Зубок, 2020]. У своїх працях Осипова приділяла особливу увагу життєвим стратегіям молоді. У праці «Життєві стратегії сучасної молоді» [Осипова, Энвери, 2012] молодь розглядалась як соціальна група, яка швидко адаптується в умовах соціальних змін, має широкий доступ до ресурсів інформації і обізнана в особливостях розвитку різних галузей. За Осиповою, «Життєва стратегія являє собою динамічну систему перспективного

орієнтування особистості, спрямовану на свідомі зміни і конструювання свого майбутнього життя» [Осипова, Энвери, 2012, с. 107].

У роботі Осипової 2015 року «Проблемами формування ціннісних орієнтацій студентської молоді», ціннісні орієнтири розглядались як базис для формування життєвих стратегій. Серед пріоритетних життєвих стратегій молоді Осипова виділила навчання, працевлаштування і створення сім'ї. Її визначення життєвих стратегій було запропоноване у роботі 2016 року: «Життєві стратегії – реалізація взаємопов'язаних довгострокових дій, направлених на досягнення бажаних результатів» [Осипова, Энвери, 2016, с. 110]. Тобто життєві стратегії розглядаються не як постановка основних життєвих планів, цілей, а їх реалізація і шляхи досягнення бажаного образу свого майбутнього життя.

Життєві стратегії у роботах Бови також пов'язуються з постановкою індивідом конкретних цілей та усвідомленням своїх реальних можливостей для їх досягнення. Вони також тісно пов'язані з доступними для індивіда ресурсами. Оскільки ресурси у всіх різні, шанси досягти бажаних цілей також відрізняються. Бова наголошує на важливості фінансових ресурсів у формуванні життєвих стратегій: «Гроші, наявні в розпорядженні індивіда, задають вектор і визначають горизонт його волі» [Бова, 2017, с. 142].

Робота Зубок, видана 2020 року, також була присвячена життєвим стратегіям і наголошувала на формуванні життєвих стратегій як на способі саморегуляції у вигляді постановки цілей та шляхів їх досягнення. Найбільше значення, на думку Зубок, саморегуляція має для молоді, тому саме на основі цієї соціальної групи будувалось дослідження життєвих стратегій. Молодь формує свої цілі з прагненням досягти успішного життя у індивідуальному розумінні кожного.

Зубок виділяє декілька особливостей загальних умов, за яких сучасна молодь формує свої життєві стратегії: глобальна мінливість реальності, наростання невизначеності та ескалація ризику, зміна балансу цілеспрямованого регулювання і саморегуляції, розширення простору

реальності, зміна смислових засад реальності, поглиблена соціальна диференціація реальності [Зубок, 2020].

Тобто молодь формує свої життєві стратегії, по-перше, в умовах суб'єктивних уявлень і переживань, явищ і процесів; по-друге, в нестабільності навколишнього світу, за якого не можна бути впевненим у досяжності тієї чи іншої життєвої стратегії; по-третє, у послабленні відповідальності молоді за суспільне життя та державні процеси у формуванні своїх життєвих стратегій та зміщені акценту на суб'єктивні прагнення. Інші умови пов'язані з розвитком цифрових комунікацій та переходом багатьох галузей в цифровий формат, зі зміною ціннісних орієнтирів у порівнянні з попередніми поколіннями, та з нерівним доступом до ресурсів.

Отже, життєві стратегії як соціологічне поняття можна розглядати на основі доробків таких науковців як Хант, Грін, Головаха, Абульханова-Славська, Резник. С.Хант та Л.Грін зосереджували свою увагу на таких елементах як культурні, політичні і соціально-історичні умови, а також технологічний розвиток. Головаха описував формування життєвих стратегій через постановку основних життєвих планів та цілей, або через ієрархію ціннісних орієнтирів. Абульханова-Славська акцентувала увагу на цілях особистості та формуванні способів їх реалізації. Формування життєвих стратегій за Абульхановою-Славською полягає в тому числі у плануванні свого життя, яке може не співпадати з суспільними нормами та очікуваннями. Таким чином, пошук шляхів для досягнення своїх цілей також є складовою формування життєвих стратегій. Поняття життєвих стратегій у соціологічному розумінні вивчали також Тетяна та Юрій Резник, як уявлення індивіда про своє життя та свою поведінку у процесі досягнення поставлених орієнтирів. За Тетяною та Юрієм Резник, формування життєвих стратегій включає об'єктивний, суб'єктивний та соціальний виміри та базується на ціннісних орієнтирах особистості та її головних життєвих цілях. Сучасніші праці, присвячені життєвим стратегіям, належать таким соціологам як

Осипова, Бова, Зубок. У працях Осипової, життєві стратегії визначаються як спосіб конструювання свого життя, а також як конкретні дії, спрямовані на реалізацію своїх життєвих планів. Бова характеризує життєві стратегії як постановку індивідом конкретних цілей, з урахуванням своїх можливостей для їх досягнення. Зубок окреслила умови, за яких молодь формує свої життєві стратегії у сучасному світі, зокрема глобальна мінливість реальності, наростання невизначеності та ескалація ризику, зміна балансу цілеспрямованого регулювання і саморегуляції, розширення простору реальності, зміна смислових засад реальності, поглиблена соціальна диференціація реальності.

2.2 Ціннісні орієнтири як базис для формування життєвих стратегій

Формування життєвих стратегій безпосередньо залежить від ціннісних орієнтирів людини. Ціннісні орієнтири формуються під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників у процесі соціалізації людини. «За твердженням Є. І. Головахи, плануючи майбутнє, намічаючи конкретні події плани і цілі, людина виходить, насамперед, з певної ієрархії цінностей, представленої в її свідомості. Несформованість уявлень людини про майбутнє – результат неузгодженості ціннісних орієнтацій, коли людина не може здійснити вибір найбільш значущих сфер життєдіяльності» [Сіпакова, 2014, с. 111]. Відповідно, згідно пріоритетних цінностей, життєва стратегія буде вибудовуватись відповідним чином.

Ціннісні орієнтири можуть визначати стратегію людини, визначати пріоритетність та спрямовувати на обрання того чи іншого шляху. Тобто ціннісні орієнтири виступають певним базисом для побудови життєвих стратегій. Побачивши тенденцію формування пріоритетних ціннісних орієнтирів, можна спрогнозувати, у якому напрямі будуть формуватися життєві стратегії.

Ціннісні орієнтири визначають не тільки вектор життєвих стратегій людини та постановки основних цілей, що спираються на цінності, але і

визначають межі прийнятних для індивіда способів досягнення цих цілей. Тобто ціннісні орієнтири спрямовують людину на здійснення або навпаки ігнорування певних вчинків або поведінки на шляху досягнення своїх поставлених цілей або реалізації своїх життєвих планів.

У своїй роботі Карельський (2008) «Ціннісні орієнтири як основа формування життєвої стратегії сучасного студента» наводить результати, що на питання «Без чого ви не уявляєте своє майбутнє?», більшість поставили у пріоритет здоров'я, родину і матеріальний достаток; на четвертому місці кохання і на п'ятому успішна кар'єра. Останні позиції зайняли духовний розвиток та широкий кругозір, що знову таки свідчить про домінування матеріальних цінностей над духовними. Також на результати впливав вік: з віком стає важливішим матеріальний достаток і менш значимими стають «економічна влада», «політична влада», «соціальний статус», «економічна незалежність» і «успішна кар'єра». «Студентів з родин із середнім і низьким рівнем доходу більше хвилює побудова успішної кар'єри в майбутньому, на відміну від респондентів з високозабезпечених сімей, у яких цей орієнтир не увійшов до п'ятірки кращих» [Карельський, 2008, с. 3].

Також у дослідженні показана залежність між ціннісними орієнтирами індивідів та їх життєвими стратегіями. Так, ті хто планують залишитись у своєму місті, де проживають їхні батьки, обирають пріоритетними цінностями здоров'я та міцну родину; ті, хто планують житло, ставлять в пріоритет матеріальний достаток; для тих, хто планує залишитись у місті та купувати власне житло, важливе здоров'я, успішна кар'єра, матеріальний достаток; ті, хто планують переїхати до більшого міста, мають у пріоритеті економічну незалежність, матеріальний достаток та міцну родину; тим, кому складно відповісти на питання щодо життєвої стратегії, обрали пріоритетними цінностями кохання та вірних друзів [Карельський, 2008, с. 5].

Отже, базисом для побудови життєвих стратегій виступають ціннісні орієнтири людини. У процесі соціалізації людини ціннісні орієнтири

формується під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників. Ціннісні орієнтири можуть визначати стратегію людини, визначати пріоритетність та ієрархію життєвих стратегій. Окрім того, що ціннісні орієнтири визначають вектор життєвих стратегій людини та постановку основних цілей, що спираються на цінності, вони також визначають межі прийнятних для індивіда способів досягнення цих цілей. У роботі Карельського (2008) «Ціннісні орієнтири як основа формування життєвої стратегії сучасного студента» наведені результати, що на питання «Без чого ви не уявляєте своє майбутнє?», більшість поставили у пріоритет здоров'я, родину і матеріальний достаток.

2.3 Повномасштабна війна як головний чинник формування життєвих стратегій українського студентства у 2022 році

У роки навчання людина обирає для себе базові та довгострокові життєві стратегії. Чинниками формування життєвих стратегій звично вважати політичні, економічні, соціальні, проте війна стала дуже потужним фактором який швидко реформував або створив нові життєві стратегії у студентської молоді.

Тим не менш, студенти під час війни проявили свою гнучкість і навички швидко адаптуватись до стресових умов навіть на державному рівні. До початку повномасштабної війни життєві стратегії здебільшого вивчались відразу на декількох рівнях, під впливом груп чинників на мікро, макро та рідше мезо рівнях.

Макрорівнями виступають суспільні та державні процеси. Мезорівнем виступають організаційні та корпоративні чинники. Чинниками на мікрорівні виступають сімейні, індивідуальні переконання та особисті переживання. На останньому фокусувала свою увагу Абульханова-Славська. У своїй роботі «Стратегія життя» (1991) вона вказувала на те, що індивід постійно звертається до своїх внутрішніх переживань та прагнень, встановлює для себе бажаний результат свого спланованого життєвого шляху. У цьому

випадку чинником формування життєвої стратегії може слугувати бажання досягнення цього результату за існуючих зовнішніх умов, а недостача ресурсів у індивіда для досягнення своїх цілей провокує його на те, щоб замінити їх на більш реальні та досяжні і відповідно до них реформувати свою життєву стратегію.

На мікрорівні агенти, інститути соціалізації грають визначальну роль у формуванні життєвих стратегій. Так люди, з якими спілкуються студенти можуть вплинути на погляди, ціннісні пріоритети та бачення свого майбутнього. Сім'я, друзі, колеги по навчанню та по роботі, викладачі формують нові цілі та прагнення у індивіда, нові погляди на ситуації та відкривають перспективу нових можливостей.

У своїй роботі «Життєві стратегії особистості» Тетяна та Юрій Резник (1995) розглядали життєві стратегії із суб'єктивної та об'єктивної сторони. Ця концепція може розглядатись як макро- та мікрочинники формування життєвих стратегій. Таким чином, мікрочинники можна розглядати як суб'єктивні та «ситуативні» умови, що є індивідуальними для кожного індивіда, за яких людина виділяє для себе пріоритетні цінності та цілі. Відповідно, об'єктивними чинниками зміни життєвих стратегій можуть виступати зміни культурних цінностей у процесі соціалізації. Культурне середовище індивіда у процесі його життєдіяльності постійно змінюється.

Під макрорівнем також можна розглядати «інтерсуб'єктивність», що за Тетяною та Юрієм Резник (1995) визначається як узгодженість суб'єктивних переконань та прагнень з загальними культурними нормами та цінностями. Відповідно, індивід може формувати свою життєву стратегію за умов неузгодженість його суб'єктивних переконань з культурно закріпленими нормами поведінки, способами досягнення своїх цілей чи усталеною ієрархією цінностей у суспільстві. Отже, під мікро-, та макрорівнями чинниками формування життєвих стратегій можна вважати відповідно «особисті орієнтири (в плані уявлення інтимних моментів життя), соціальні орієнтири (в сенсі спрямованості на досягнення бажаного соціального стану

шляхом включення в ті чи інші соціальні групи) та культурні орієнтири (в сенсі прагнення до суспільних ідеалів і прийняття певних культурних зразків)» [Резник, 1995, с.103].

Макрочинниками є також економічні, політичні, соціальні та культурні умови. Нові соціально-економічні, соціально-політичні умови вимагають від індивіда таких змін життєвої стратегії, за якої буде перспектива подальших успіхів у досягненні своїх цілей та бажаного образу майбутнього. Одним із чинників формування життєвої стратегії на макрорівні також згадувався фактор певних норм та стандартів у суспільстві. У суспільстві існують певні стереотипні цілі та прагнення, мейнстріми, що можуть підштовхнути індивіда до формування життєвих стратегій у більш популярному напрямі.

За мезорівень відповідають певні корпоративні та організаційні чинники. Наприклад, у роки навчання студент може долучитись до програми обміну або університетської організації, що вплине на його цінності, переконання, життєві плани.

Війна 2022 року вплинула відразу на всі рівні життєдіяльності людини і є чинником відразу на всіх рівнях. Війна змінила стратегії українського студентства щодо освіти, професійної діяльності, у напрямку волонтерства та військової служби, місця проживання та особистісних життєвих планів. Таким чином війну можна впевнено означити як головний чинник формування життєвих стратегій студентства у 2022 році.

Ніхто не міг передбачити початок і тривалість великої повномасштабної війни, тому під впливом стресу і невизначеності студенти водночас взяли за оборону своєї країни в тилу, долучились до волонтерства і оборони навіть ті, хто раніше не мали до цього особливого інтересу. У 2022 році будь-які життєві плани, цілі, вибір стратегії напряму залежать від перебігу війни та військових дій. Опитування українців і студентської молоді зокрема, проведене у 2022 році показало, що «наразі, 50 % опитаних намагаються активно вирішувати свої проблеми – для умов війни це показник хорошої адаптації до ситуації та прийняття відповідальності за своє

життя на себе. В цілому, конструктивні стратегії поведінки в складних життєвих обставинах притаманні сьогодні 63 % опитаних» [Євдокімова, 2022]. За даними цього ж дослідження 82 % опитаних мають плани на майбутнє життя. Отже в українського суспільства і українського студентства прослідковуються впевнені настрої щодо своїх життєвих планів, пов'язані з неможливістю відкладати свої бажання та цілі на потім.

Отже чинники формування прийнято вивчати на мікро-, мезо-, та макрорівнях. Сімейні, індивідуальні чинники – мікрорівень. Організаційні та корпоративні чинники – мезорівень. Державні, культурні, суспільні чинники – макрорівень. Повномасштабна війна вплинула на вибір життєвих стратегій і загалом життєдіяльність людини на всіх цих рівнях. Війна змінила стратегії українського студентства щодо освіти, професійної діяльності, у напрямку волонтерства та військової служби, місця проживання та особистісних життєвих планів. Таким чином війну можна впевнено означити як головний чинник формування життєвих стратегій студентства у 2022 році.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Було проаналізовано літературу щодо поняття життєвих стратегій в соціологічному дискурсі. Теоретичною основою для вивчення формування життєвих стратегій молоді були напрацювання таких науковців як: Стівен Хант, Головаха, Абульханова-Славська, Тетяна та Юрій Резник, Осипова, Бова, Зубок та інші. С.Хант та Л.Грін зосереджували свою увагу на таких елементах як культурні, політичні і соціально-історичні умови, а також технологічний розвиток. Головаха описував формування життєвих стратегій через постановку основних життєвих планів та цілей, або через ієрархію ціннісних орієнтирів. Абульханова-Славська акцентувала увагу на цілях особистості та формуванні способів їх реалізації. За Тетяною та Юрієм Резник, формування життєвих стратегій включає об'єктивний, суб'єктивний та соціальний виміри та базується на ціннісних орієнтирах особистості та її головних життєвих цілях. Сучасніші праці, присвячені життєвим стратегіям, належать таким соціологам як Осипова, Бова, Зубок.

Було розглянуто ціннісні орієнтири студентства в контексті їх значення при формування життєвих стратегій. Ціннісні орієнтири можуть визначати стратегію людини, визначати пріоритетність та ієрархію життєвих стратегій. Окрім того, що ціннісні орієнтири визначають вектор життєвих стратегій людини та постановку основних цілей, що спираються на цінності, вони також визначають межі прийнятних для індивіда способів досягнення цих цілей.

Було проаналізовано вплив повномасштабної війни на формування життєвих стратегій українського студентства у 2022 році. Студенти під час війни проявили свою гнучкість і навички швидко адаптуватись до стресових умов. Опитування українців і студентської молоді зокрема, проведене у 2022 році показало, що 50 % опитаних намагаються активно вирішувати свої проблеми. За даними цього ж дослідження 82 % опитаних мають плани на майбутнє життя. Отже в українського суспільства і українського студентства

прослідковуються впевнені настрої щодо своїх життєвих планів, пов'язані з неможливістю відкладати свої бажання та цілі на потім.

РОЗДІЛ 3: ЖИТТЄВІ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

3.1 Війна як форма конфлікту в соціологічному дискурсі

Політичний конфлікт є одним із видів соціального конфлікту, що найбільше набрав свого розголосу після закінчення другої світової війни. «Виділення політичних конфліктів в особливий тип цілком обґрунтоване, оскільки політика – це специфічний світ, відмінний від інших сфер життя суспільства. Вона охоплює державні і суспільно-політичні об'єднання, механізми функціонування державної влади і відносини з її приводу, правові інститути, партійні системи, політичну культуру суспільства і багато іншого, пов'язаного з ухваленням і реалізацією політичних рішень» [Гуменюк, 2013, с.182]. Здебільшого головними предметами політичного конфлікту є державна влада і політичний режим, диктатура, національні відносини, територія.

З другої половини ХХ століття міжнародне право стало одним із найпотужніших засобів запобігання конфліктам між державами через розробку загальноприйнятих принципів міжнародних відносин таких як незастосування сили або загроз силою, недоторканість кордонів, мирне врегулювання суперечок, повага до свобод і прав людини, тощо. Ці принципи закріплені в Декларації ООН про принципи міжнародного права. Застосування зброї може бути виправдане лише у випадку самооборони.

Причиною виникнення міждержавного конфлікту є порушення міждержавних відносин: порушення міжнародного права, суверенітету і національної цілісності іншої держави. Соціологія війни в Україні набула широкого значення, розвитку і розповсюдження ще починаючи з 2014 року, коли стався перший військовий конфлікт на Донбасі. Проте світовий досвід дослідження війни соціологами стався значно раніше. Такі соціологи як

Маркс, Вебер, Дюркгайм приділяли увагу у своїх доробках вивченню війни. Соціологія війни займається питаннями причин виникнення війни, а також умов для її завершення. Наразі перед соціологами постають нові завдання, адже сьогодні ми маємо період глобалізації і розвитку інформаційних і цифрових технологій. Війна 2022 року є у тому числі інформаційною, яку також називають «війною у прямому ефірі».

Вчені сходяться на трактуванні війни України проти Росії як «гібридної». «Визначення війни як гібридної набуло офіційного визнання. Верховна Рада надала перелік ознак цієї війни: «Основною формою реалізації воєнно-політичних інтересів України щодо України, як показали останні місяці, є «гібридна» війна, яка поєднує в собі елементи інформаційної, торговельної, газової війн, воєнної агресії, окупації, тероризму, активізації диверсійної та громадянської війн» [С.В. Хобта, 2016].

Анатолій Єрмоленко у своєму доробку «Ціннісно-нормативні аспекти сучасної війни» 2015 року описав явище гібридної війни на Донбасі як прояв аномії, адже ця війна позбавлена правил, моралі і норм. Сьогодні ми маємо справу з цілком новою формою дослідження війни, адже вона відрізняється від всіх попередньо досліджуваних: маємо великий вплив пропаганди, дезінформації і залученість майже всіх країн до розвитку військових дій на території України. «Таким чином, перед українськими соціологами сучасність поставила нагальне завдання – активізувати дослідження у галузі соціології війни, розбудовуючи її методологічну і методичну базу, категоріальний апарат тощо. Це дозволить вирішити численні теоретичні та практичні завдання, пов'язані з визначенням закономірностей війни, розкриттям її сутності, рис, трансформації цілей, масштабів, характеру і засобів збройної боротьби, людського чиннику, наслідків воєнних дій для конкретної країни та людства в цілому» [Требін, 2015].

Отже, політичний конфлікт є одним із видів соціального конфлікту. Зазвичай головними предметами політичного конфлікту є державна влада і

політичний режим, диктатура, національні відносини, територія. Міжнародне право є одним із найпотужніших засобів запобігання конфліктам між державами через розробку закріплених в Декларації ООН принципів міжнародних відносин, серед яких незастосування сили або загроз силою, недоторканість кордонів, мирне врегулювання суперечок, повага до свобод і прав людини, тощо. Починаючи з 2014 року соціологія війни в Україні набула широкого значення, розвитку і розповсюдження. Перед українськими науковцями-соціологами постало питання активізації досліджень в напрямку соціології війни.

3.2 Українське студентство в умовах повномасштабної російсько-української війни 2022 року

Повномасштабна війна внесла докорінні зміни не тільки в організацію освітнього процесу, але і загалом у життя студентства. Війна змінила свідомість не лише студентів як окремої соціальної категорії, а і свідомість українців загалом. Варто зазначити, що молодь відіграє дуже важливу роль у ході повномасштабної війни 2022 року, адже вона визнана гібридною, інформаційною війною. У цілому студентська молодь під час війни отримала нові навички такі як волонтерство, плетення маскувальних сіток, донати і інформаційна війна. Не кажучи про волонтерську чи військову діяльність, студенти активно долученні до протікання інформаційної війни, протидії дезінформації, розповсюдження новин в міжнародних ЗМІ, тощо.

Перш за все українське студентство стало рушійною силою у розвитку волонтерської діяльності під час війни. «В Запоріжжі студентська молодь самостійно почала працювати в логістичному хабі з евакуйованими, займатися перевезеннями ВПО як по місту, так із інших територій. Запорізька політехніка та Національний університет створили гуманітарні штаби. Медичний університет започаткував виїзди до інвалідів, похилих громадян, які потребують уваги» [Морозова, 2022]. Тим не менш, студентство також зіткнулось з труднощами переживання воєнних дій.

Важкий емоційний і психологічний стан, адаптація до нових умов життя, адаптація до нового освітнього процесу, виїзд за кордон або синдром провини вцілілого – всі ці виклики постали перед молоддю у 2022 році.

В умовах повномасштабної війни студентство вирізняється високим показником адаптації до існуючих умов: «Навіть в умовах повномасштабної війни українська молодь продовжує розвиватися та допомагати Україні виборювати перемогу. Молодь стоїть на обороні країни і в тилу, ініціює та впроваджує реформи, робить наукові відкриття та генерує креативні проєкти» [Самсонов, 2022]. Під час війни можна прослідкувати виникнення багатьох студентських штабів і волонтерських організацій: «У перші дні війни студенти вишу займалися волонтерством переважно за місцем перебування. Згодом вони організували свою роботу в університеті та створили волонтерський штаб, який працював у кількох напрямках» – приклад Рівненщини [Стратонова, 2022]. Багато студентів організовувались задля прибирання і ремонту міст і містечок звільнених з-під окупації, перетворювали студентські спільноти у волонтерські організації і осередки.

Окрім активної волонтерської діяльності, плетення маскувальних сіток, активної роботи на інформаційному фронті, студенти також залучені до добровільної військової служби або організації зборів коштів на екіпірування для своїх однокласників на фронт. Особливою ознакою функціонування студентських організацій є діджиталізація. Функціонування соціальних мереж, чатів дає змогу налагодити процеси поєднання дистанційного навчання і волонтерства. Інтерв'ю зі студентами показали велику залученість молоді до підтримки армії та ВТО. Інформаційний фронт українських студентів також набуває неабиякого розголосу завдяки цифровим технологіям. Інтерв'ю студента Київського національного університету ім. Тараса Шевченка: «Ми долучаємось до DDoS-атак сайтів, пишемо петиції, інформуємо про пересування ворожих сил. Один з моїх товаришів створює інфографіки, дівчата-міжнародниці й філологині пишуть і перекладають

листи до міжнародних організацій та тексти для закордонних ЗМІ» [Павленко, 2022].

Чимало студентів з початку війни записались в територіальну оборону та ЗСУ. Але ті хто продовжили навчання в своїх рідних містах також зробили свій внесок у вигляді розробок звукових маячків для подачі сигналів рятувальникам студентами Вінницького національного технічного університету, технологій виготовлення димових шашок для ЗСУ студентами Чернівецького університету, кровоспинних бинтів студентами Львівської політехніки разом із викладачами, тощо.

Отже, не дивлячись на те, що війна припала на складних період становлення і соціалізації студентів, саме молодь проявила себе як дуже адаптивна соціальна категорія, яка готова до активних дій і залученості у перебіг подій. Студентство сформувало не одну волонтерську організацію, бере активну участь у інформаційній війні і активно створює надважливі винаходи для допомоги на фронті. Життєвий устрій студентства зазнав докорінних змін, а отже і минулі життєві стратегії зазнали суттєвих трансформацій.

3.3 Підхід до дослідження формування життєвих стратегій українського студентства в умовах повномасштабної війни

Дослідження життєвих стратегій студентства проводилось за допомогою методу напівструктурованих глибинних інтерв'ю. Це дало змогу запобігти непорозумінню у тлумаченні визначення життєвих стратегій та виявити основні чинники формування життєвих стратегій молоді, пов'язаних з досвідом перебування за кордоном. «Якісну стратегію застосовують зазвичай у тих випадках, коли важливо виявити різноманіття явища або докладно його охарактеризувати» [Богдан, 2015, с. 87].

Саме метод напівструктурованих глибинних інтерв'ю дав змогу виявити детальну інформацію та отримати думку респондентів щодо чутливих тем переживання війни та формування цілей, цінностей,

переконань, життєвих планів у сучасних реаліях. Інтерв'ю проводилось серед респондентів найбільших київських університетів задля отримання найбільш різноманітних відповідей. За Богдан (2015), глибинні інтерв'ю використовуються у тих випадках, коли «мета дослідження полягає у виявленні різноманіття думок або досвіду людей» [Богдан, 2015, с. 94]. Саме цю ціль переслідувало дослідження. Кожен індивід має свій індивідуальний досвід, тому неможливо передбачити, що саме посприяло формуванню його життєвої стратегії без особистого спілкування.

Для проведення інтерв'ю було розроблено гайд, що складався з шести блоків. Перший блок передбачав знайомство з респондентом. Блок 2 – формування життєвих стратегій українського студентства під час повномасштабної війни у напрямку освіти. Третій блок стосувався формування життєвих стратегій українського студентства під час повномасштабної війни у напрямку професійної діяльності. Четвертий блок – у напрямку волонтерства та військової служби. Блок 5 – формування життєвих стратегій українського студентства під час повномасштабної війни у напрямку місця проживання та особистісних життєвих планів, шостий блок – формування довгострокових життєвих стратегій українського студентства під час війни.

Було проведено 20 напівструктурованих глибинних інтерв'ю серед студентів найбільших університетів Києва: Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Києво-Могилянська академія», Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського, Київського національного торгово-економічного університету, Національного авіаційного університету. Було опитано по 4 респондента з кожного університету, жінок і чоловіків порівну. Соціально-демографічні характеристики респондентів зазначено в Таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Соціально-демографічні характеристики респондентів

	Вік	Стать	Назва навчального закладу, профіль	Рідне
--	-----	-------	------------------------------------	-------

			факультету	місто
1	22	жіноча	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, соціальні науки	Київ
2	23	жіноча	Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського, інформаційні технології	Київ
3	21	чоловіча	Київського національного торгово-економічного університету, соціальна та поведінкові науки	Київ
4	21	жіноча	Національний університет «Києво-Могилянська академія», соціальні та поведінкові науки	Київ
5	22	чоловіча	Національний університет «Києво-Могилянська академія», соціальні та поведінкові науки	Київ
6	23	жіноча	Національний авіаційний університет, гуманітарні науки	Київ
7	23	жіноча	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, соціальні та поведінкові науки	Київ
8	22	чоловіча	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, журналістика	Чернівці
9	22	жіноча	Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського, інформаційні технології	Київ
10	20	Чоловіча	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, право	Київ
11	21	чоловіча	Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського, інформаційні технології	Київ
12	22	жіноча	Київського національного торгово-економічного університету, управління та адміністрування	Київ
13	23	жіноча	Національний університет «Києво-Могилянська академія», управління та адміністрування	Київ
14	20	жіноча	Київського національного торгово-економічного університету, соціальні та поведінкові науки	Київ
15	21	чоловіча	Національний університет «Києво-Могилянська академія», гуманітарні науки	луцьк
16	22	чоловіча	Національний авіаційний університет, управління та адміністрування	Київ
17	21	чоловіча	Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського, інформаційні технології	Київ
18	22	жіноча	Національний авіаційний університет, управління та адміністрування	Київ
19	23	чоловіча	Національний авіаційний університет, журналістика	Київ
20	21	чоловіча	Київського національного торгово-економічного університету, управління та адміністрування	Бориспіль

Пошук респондентів відбувався методом снігової кулі, що дав змогу опитати респондентів, які мали найбільш інформативний досвід і сформовані життєві стратегії під час війни. Оскільки за умов війни і карантину через COVID-19 ускладнився доступ до інтерв'ювання респондентів, інтерв'ю були проведені через платформу Zoom. Було проведено 12 онлайн зустрічей, тривалістю від 50 до 90 хвилин. Результати дослідження не є репрезентативними. Аналіз інтерв'ю відбувався за допомогою повторного прослуховування відеозапису інтерв'ю та пошуку ключових смислів. Відбувався пошук спільного та відмінного у думках та досвіді респондентів, що допомагало інтерпретувати та описати аспекти формування життєвих стратегій.

3.4 Результати дослідження формування життєвих стратегій українського студентства під час повномасштабної війни у напрямку освіти, професійної діяльності, волонтерства та військової служби

Повномасштабна війна в Україні внесла корективи у всі сфери життєдіяльності людини, у тому числі у сферу освіти і професійної діяльності індивіда. Війна припала саме на період здобуття освіти, яка продовжує функціонувати і швидко пристосовуватись до нових реалій. Паралельно з навчанням студентство зазвичай має вторинну зайнятість – роботу. У професійній сфері відбуваються значні трансформації через скорочення кадрів, економічні і фінансові труднощі.

Результати дослідження показали, що студентство негативно налаштоване до навчання під час війни, висловлюючи такі тези як *«відторгнення від навчання»*, *«неспівпадіння мого бачення освітнього процесу під час війни з баченням міністерства освіти і викладачів»*, *«мотивація навчатись зменшилась відповідно зменшенню якості навчання»*, *«освіта не пристосована до війни»*.

Пристосованість освітнього процесу респонденти визначали як таку, яка не змінилась від часів пандемії Ковід-19. Тим не менше, наголошували на

суттєвій відмінності ситуації війни і пандемії: *«Освіта не пристосована до війни, викладачі тим паче і від цього навчатись нереально. Те що ми перейшли на дистанційне навчання з часів ковіду це одне, але війна це інше. Треба змінювати підхід» (Респондент 20).*

Студенти неодноразово зазначали і наголошували на такому чиннику відторгнення і протесту до навчання як нелояльність і високі вимоги викладачів, постійні обстріли, повітряні тривоги і відключення світла: *«Коли світло і спокій є дві-три години на день, то дуже важко віддавати ці дві три години на навчання, обираєш побутові необхідні речі такі як душ, їжа і прання» (Респондентка 1) ; «Коли відключення світла, повітряні тривоги - то немає концентрації, бажання навчатись в цей момент, не хочеться нічого робити, думаєш не про навчання, а про те як вижити» (Респондентка 7).*

Студенти розповідали про складність концентрації, засвоєння нової інформації в умовах постійного стресу і емоційної напруги.

Бажання покинути навчання під час війни висловлювали здебільшого студенти, які зазнавали тиск з боку викладачів і недосконалість пристосування системи навчання у конкретному університеті чи конкретної спеціальності. Також висловлювали бажання покинути університет через відсутність бачення сенсу у навчанні в умовах війни, ці респонденти втратили свої успіхи у навчанні і почали менше вчитись – приділяти менше часу і уваги навчанню: *«Бажання навчатись не було, все було як в тумані і прокинулася я тільки під сесію. Це була найважча сесія у моєму житті. Нема бажання, нема натхнення і мотивації. Тому що робота приносить хоча б гроші, а це не приносить нічого» (Респондентка 9); «Раніше була гіпервідповідальність щодо навчання, а зараз це відійшло на десятий план в плані пріоритетів» (Респондентка 6).*

Респонденти висловлювали невдоволеність ставленням викладачів до існуючих прогблем, пов'язаних з війною: *«Ставлення до навчання погіршилось через ставлення викладачів до студентів, що тривога не*

тривога, світло не світло, ви маєте долучатись до пар, здавати роботи і це жахливо. Тому що викладач це в першу чергу психолог, хотілось підтримки і розуміння від викладачів під час такого складного періоду» (Респондентка 12).

Головну життєву стратегію більшості студентів можна підсумувати як «закінчити навчання і більше ніколи до нього не повертатись». Більшість респондентів не висловив бажання продовжувати здобувати наступні рівні освіти в університетах, ні українських ні закордонних, проте висловлювали захоплення пристосованістю приватними курсами. Саме курси наразі видаються студентам найбільш вдалим методом здобування освіти: *«Курси адаптувались дуже круто. Всі розуміли що в нових реаліях потрібна нова система, тому якщо повітряні тривоги або немає світла, то викладачі записували відео лекції і потім нам їх надсилали, всі все розуміли і при цьому як на мене ніяка інформація не була втрачена» (Респондентка 13).*

Більшість студентів під час навчання вже офіційно або неофіційно працевлаштовані. Головною мотивацією працювати під час війни були гроші і можливість відволіктись. Тим не менше, життєві стратегії стосовно роботи зазнали деяких суттєвих змін і це спричинено декількома факторами.

По-перше, через війну і кризовий стан підприємств та бізнесу, багатьох респондентів скоротили. Це призвело до термінового пошуку роботи. Таким чином життєві стратегії зсунулись у бік не професійної реалізації, а роботи на будь-якій посаді задля підтримки фінансів, орієнтованість здебільшого на підприємства, що виплачують заробітню плату у долларі або євро, а також на можливості працювати віддалено: *«Як показав досвід, то всі хто прив'язані до місця роботи – вмирають за таких умов професійно» (Респондент 17).* Ще одним специфічним критерієм пошуку роботи є наявність генератору, тепла і стабільного інтернету.

Другий фактор зміни життєвих стратегій зумовлений страхом залишитись без роботи у такий скрутний і нестабільний час, за цієї причини індивідуальні бажання самореалізації втратили свою пріоритетність: *«Війна*

це період невизначеності і я не можу собі дозволити залишитись без роботи, без грошей. На мені може бути відповідальність за фінанси моєї сім'ї, тому що батьків зараз можуть у будь-який момент звільнити як і будь-кого зараз, і я б ніколи не подумала, що у 22 роки мені доведеться думати про те, як можливо мені доведеться утримувати сім'ю, життя дуже сильно змінилось» (Респондентка 1).

Третій аспект у блоці роботи можна окреслити як фінансовий. Респонденти зазначали про підвищення цін і відповідно нестачі тих грошей, які були комфортними раніше.

Бажання більше заробляти зумовлено не тільки особистими прагненнями, але і задля збільшення кількості і сум донатів на допомогу українській армії і ВПО. Багато студентів стикнулись з волонтерською діяльністю від своєї компанії. Тимт не менш, це була не єдина можливість долучитись до волонтерської діяльності. По-перше всі респонденти даного опитування відзначили донати: *«Зараз ти можеш допомагати руками або грошима. Я вирішила, що допомагати руками у мене не буде постійної змоги, а допомагати фінансово буде змога» (Респондентка 1).*

Окрім донатів багато хто мали свій індивідуальний досвід волонтерства: готувати їжу для ТРО, закупати і сортувати одяг для ВПО, робити окопні свічки, Допомагали розвозити продукти з-за кордону в Україну на сімейному бусі, відшивати бронежилети, заснувати волонтерську організацію з купівлі дронів для ЗСУ, працювати на складі по гуманітарці, постачати тканину для одягу військовим, плести сітки, стати донором крові, надавати психологічну допомогу ВПО, тощо. Більшість хто були особисто залучені до волонтерства висловили бажання займатись благодійністю і волонтерства і після завершення війни, проте дехто розглядає цей досвід як тимчасовий до перемоги України.

Найбільшу залученість у волонтерство мали ті, чії друзі або родичі пішли воювати: *«Мій друг на фронті, тому звісно туди я також закупила термобілизну і я дуже щаслива, що можу допомагати таким чином»*

(Респондентка 13) ; «Мої двоюрідні брати відразу пішли в ЗСУ, тому звісно вся наша сім'я допомагала. Одягали, відкривали збори на автомобілі, тепловізори, і все інше. Купували навіть каністри» (Респондентка 18).

Респонденти висловлювали схожі тенденції у питаннях релігії, політики і культури. По-перше змінилось ставлення до віри, були думки стосовно того, що зараз доцільніше вірити у ЗСУ, волонтерів, аніж у щось релігійне. У питаннях політики у респондентів змінилось ставлення і відмова від аполітичності, яка домінувала раніше.

Також неодноразово звучали тези про бажання пройти курси бойової підготовки і володіння зброєю, щоб у разі будь-яких загроз бути готовим.

Отже можна підсумувати, що студентство не задоволене системою освітнього процесу в умовах війни. Треба вдосконалювати якість освіти і її пристосованість до форс-мажорів, щоб студенти не відмовлялись навчатись. Навчання зараз не у фокусі уваги студентів і перед викладачами і міністерством освіти стоїть завдання повернути пріоритетність навчання і освіти в українських студентів. До роботи більш позитивне ставлення і більша мотивація. Роботу хотіли покинути тільки ті, хто не отримував зарплатню або достатню зайнятість. Волонтерство цікаво для студентів як зараз, так і у майбутньому. Ті хто мають знайомих, рідних, родичів в ЗСУ більше залучені у волонтерство.

3.5 Результати дослідження формування життєвих стратегій українського студентства під час повномасштабної війни у напрямку місця проживання і довгострокових життєвих стратегій

Багато українців виїхали з України після початку повномасштабного вторгнення, тим не менш більша частина українців продовжує будувати своє життя на території України в умовах війни. Студентство не є виключенням.

Результати дослідження показали, що всі респонденти бачать своє майбутнє в Україні, аргументуючи це тим, що Україна буде наймогутнішою,

найсучаснішою країною. Особливо замотивовані будувати своє життя в Україні ті студенти, які мали досвід перебування за кордоном під час війни:

«Насправді в нас ідеально все, Україна ідеальна у тих сферах, в яких катастрофа навіть у Європі» (Респондент 3) ; «Раніше все сприймали як буденне і не цінували, а зараз помітили скільки всього крутого в Україні» (Респондентка 9) ; «На початку війни мені вистачило трьох місяців щоб зрозуміти як хочеться додому, не дивлячись на те що війна. Я готова жити в Україні там де йде війна, а не за кордоном де навіть все спокійно» (Респондентка 14).

Ті респонденти, які до війни розглядали інші країни для свого майбутнього життя, переглянули свої прагнення і плани у сторону України: *«Мріяла жити за кордоном, мріяла переїхати, але під час війни зрозуміла що є бажання будувати своє життя тільки в Україні, поруч з рідними. Люди незламні, вдома найкраще» (Респондентка 4) ; «Раніше думав що було б класно поїхати кудись, в скандинавські країни, бо там класна соціальна політика і соціальне забезпечення, а зараз не знаю чи є сенс кудись їхати бо виникає питання «а там що?», тут прикольно, а там що?» (Респондент 16) ; «Я раніше багато подорожувала, і мені здавалось що я і в Італії хочу жити і в Ірландії хочу жити і в Германії хочу жити. Але коли в тебе забирають твій дім, то ти відразу по-іншому на все дивишся. Раніше ти розумів що можна кудись поїхати і повернутись. Але коли не знаєш чи буде куди повертатись, то відразу цінуєш те що можеш втратити» (Респондентка 2).*

Отже для українських студентів війна стала основним чинником формування довгострокових життєвих стратегій з місцем перебування в Україні, не дивлячись на розмаїття думок стосовно України як вдалої країни для життя та самореалізації. Респонденти наголошували як на можливості для України стати провідною країною у Європі після війни, так і про складнощі з якими доведеться стикнутись. У відповідях йшла мова про інвестиції після перемоги, шалений економічний стрибок, так і про ймовірні

складнощі з якими доведеться стикнутись: *«В Україні жити зараз дуже дуже складно, але ще складніше буде після перемоги, коли все буде відбудовуватись, це буде дуже довгий і складний процес і мені здається війна відкинула нас на роки 5 назад точно. І особливо складно буде нам, студентам і молоді, які будуть це все відбудовувати. Але з іншого боку мене ця думка гріє, бо я можу бути тією людиною, яка буде допомагати відбудовувати і ставити країну на ноги. Не знаю наскільки це буде вдалий період для нашого покоління»* (Респондент 8). Тим не менше, незалежно від позитивного чи негативного налаштування щодо майбутнього України після війни, плани залишатись тут наразі досить стійкі.

Спостерігається неабияка зміна налаштування до влади України, особливо до нинішнього Президента України Володимира Зеленського. Довіра до нього неабияк виросла і неодноразово висловлювалась гордість і подяка Президенту, сподівання на те що він не тільки завершить війну перемогою України, але і налагодить всю систему керівних посад в Україні на місцевому рівні.

Також настрої студентства позитивно окреслені в сторону українізації, популяризації української культури, творчості, бізнесу.

Довгострокові життєві стратегії змінились у бік їхньої відсутності. Емоції і думки респондентів переважно стосувались перемоги України і цінності сім'ї. На питання про майбутні плани, цілі не мали чіткої відповіді, пояснюючи це неможливістю планувати своє життя більше ніж на один день. Тим не менше, саме цей фактор став ключовим у формуванні життєвої стратегії «жити тут і зараз»: *«Нема куди відкладати життя, завтра може не бути»* (Респондентка 4) ; *«Страшно заглядати в майбутнє, зараз можна лише мовчки чекати перемогу»* (Респондент 16) ; *«Почала цінувати те що є, радієш тому що прокидаєшся. Якщо раніше хотів айфони, айпади, пандору, то зараз хочеться щоб всі рідні були поруч»* (Респондентка 7) , *«Як змінилось бачення майбутнього? Дуже сильно змінилось, я його не бачу*

взагалі, живу одним днем» (Респондент 11) ; «Глобальні цілі я не ставлю, я живу сьогоднішнім, насолоджуюсь тим що є» (Респондентка 18).

Війна, особливо на початку, наповнила студентів відчуттям провини вцілілого, багато хто забороняв собі жити. Наразі ситуація змінилась у сторону того, щоб проживати своє життя поки є така можливість. Серед головних цінностей – сім'я та друзі. Не дивлячись на важкий психологічний і емоційний стан респонденти відчують щастя від буденних речей: *«З початку війни я дуже змінилась, я почала цінувати прості моменти і речі, які раніше робили мене не такою щасливою як зараз. Я дуже багато часу проводжу зі своїми друзями, багато розмовляю зі своїми рідними» (Респондентка 6).*

Наголошували на суттєвій зміні стосунків з рідними та друзями. Респонденти переглянули своє оточення під впливом війни та або скоротили своє коло спілкування через розчарування або навпаки поповнили коло спілкування шляхом знайомств у волонтерських організаціях та під час скрутних ситуацій, або шляхом мінімізації пріоритетного кола спілкування. З рідними стало менше сварок: *«Життя змінилось кардинально з ніг на голову. Але найбільше змінилась я, мої цінності. Раніше я цінувала матеріальні речі, витрачала купу грошей. А зараз не розумієш навіть це все треба, головне що є сім'я. Україна і сім'я це найголовніше. Якщо раніше міг з рідними посваритись і тиждень не балакати, то зараз такого немає» (Респондентка 13).*

Отже можна спостерігати однозначне домінування нематеріальних сімейних цінностей. Серед своїх внутрішніх змін респонденти називали жорсткість, швидкість прийняття рішень і реакцій, швидке дорослішання, патріотизм, емпатію, відповідальність, самостійність. *«Я подорослішав дуже сильно і дуже швидко. Ми повинні були мати молодість, дозвілля, але в нас це забрали. Самостійність зараз є ключем до всього» (Респондент 15).*

Респонденти почали інакше сприймати своє життя і свої цілі, перестали акцентувати на речах які раніше дуже турбували. Життя студентів після

початку війни кардинально змінилось, всі попередні переживання і цілі стерлись. Відбулось переосмислення щодо українців як нації: «Українці – це надлюди, найкраща нація. Приємно відчувати приналежність до чогось настільки стійкого і міцного як українська нація» (Респондент 19).

Найближчими планами після завершення війни в Українських студентів святкування перемоги, подорож Україною, особливо найбільш постраждалими містами від російської агресії, відбудова, відпочинок в Криму.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

Отже, політичний конфлікт є одним із видів соціального конфлікту. Зазвичай предметами політичного конфлікту є державна влада і політичний режим, диктатура, національні відносини, територія. Міжнародне право є одним із найпотужніших засобів запобігання конфліктам між державами через розробку закріплених в Декларації ООН принципів міжнародних відносин, серед яких незастосування сили або загроз силою, недоторканість кордонів, мирне врегулювання суперечок, повага до свобод і прав людини, тощо.

Повномасштабна війна внесла докорінні зміни не тільки в організацію освітнього процесу, але і загалом у життя студентства. Не дивлячись на те, що війна припала на складних період становлення і соціалізації студентів, саме молодь проявила себе як дуже адаптивна соціальна категорія, яка готова до активних дій і залученості у перебіг подій. Студентство сформувало не одну волонтерську організацію, бере активну участь у інформаційній війні і активно створює надважливі винаходи для допомоги на фронті.

Дослідження життєвих стратегій студентства за допомогою методу напівструктурованих глибинних інтерв'ю дало змогу окреслити формування життєвих стратегій студентства у напрямку освіти, професійної діяльності, волонтерства, країни проживання і довгострокових життєвих планів.

Настрої українського студентства не спрямовані на побудову догострокових життєвих планів, більшість обирає стратегію «тут і зараз». Пріоритети спрямовані на цінності сім'ї, друзів, рідних. Стійким є прагнення будувати своє життя в Україні як зараз, так і після закінчення війни. Відбулись суттєві зміни у ставленні до освітнього процесу і роботи.

ВИСНОВКИ

У відповідності до поставленої мети було виявлено, що відбулися зміни в уявленнях студентів щодо власних «життєвих стратегій» в умовах повномасштабної війни в напрямку розуміння мінливості життєвих стратегій, наявності чинників, які не можливо врахувати і відповідно орієнтацій на короткочасне планування.

Досягнення поставленої мети стало можливим у зв'язку з виконанням наступних завдань. Аналіз літератури дозволив сформулювати робоче визначення «студентства» як соціальної групи. Також було з'ясовано вплив ціннісних орієнтирів на формування життєвих стратегій, проаналізовано літературу щодо поняття життєвих стратегій в соціологічному дискурсі.

Дослідження дало змогу окреслити формування життєвих стратегій українського студентства під час повномасштабної війни у напрямках освіти, професійної діяльності, волонтерства, місця проживання та особистих довгострокових життєвих планів.

Було виявлено, що повномасштабне вторгнення негативно вплинуло на бажання та мотивацію студентів навчатись. Студенти констатували, що негативно налаштовані, відчують відторгнення від навчання, зменшення мотивації і небажання продовжувати навчання або здобувати наступні рівні освіти. Найбільш доцільним методом здобуття освіти видаються курси.

У питанні роботи пріоритетність професійної і фахової спеціалізації втратила свою актуальність і цінність. Серед головних бажань – втриматись на роботі, більше заробляти. Фокус уваги на компаніях, які виплачують заробітню платню у міжнародній валюті, мають генератор і дають можливість працювати віддалено.

Студенти розглядають Україну як свій єдиний і найкращий варіант для життя. Наразі українські студенти негативно налаштовані до системи життя за кордоном і надають перевагу Україні навіть в умовах широкомасштабної війни. Такі тенденції спостерігаються і у тих, хто раніше мріяв або планував своє майбутнє життя за кордоном. Особливо мотивовані будувати своє життя

в Україні ті студенти, які отримали досвід перебування за кордоном під час війни.

Довгострокові життєві стратегії можна охарактеризувати такою ознакою як відсутність довгострокових планів, цілей. Для студентів головне дочекатись перемоги, проводити якомога більше часу з сім'єю і насолоджуватись кожним днем. Респонденти висловлювати здивування від своїх минулих матеріальних пріоритетів, наголошували на зміні стосунків з рідними і реформації кола спілкування.

Після завершення війни студенти планують подорож містами України, допомогу у відбудові постраждалих міст від російської агресії, відпочинок у Криму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- 1) Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. / Абульханова-Славская К.А. // Издательство «Мысль». - 1991.
- 2) Авер'янова Н. Сучасне студентство у контексті формування національної еліти України [Електронний ресурс] // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2010. – Режим доступу: <http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/Visnyk-14/Averjanova.pdf>
- 3) Андрій Бондаренко. Сучасне Студентство: Активність чи Патерналізм [Електронний ресурс] // Вокс Україна. – 2016. – Режим доступу: <https://voxukraine.org/suchasne-studentstvo-ua/>
- 4) Близнюк Є. Наша слабкість стала силою. Як змінилося українське суспільство під час війни [Електронний ресурс] // Gradus Research та Corestone Group. – 2022. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/05/5/7344136/>
- 5) Бова А. Жизненные стратегии студентов большого города (на примере Киева). / Олександр Бова // Сучасна гуманітаристика : збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Переяслав-Хмельницький. - 2017.
- 6) Богдан О. Що варто знати про соціологію та соціальні дослідження? / Богдан Олена // Посібник-довідник для громадських активістів та усіх зацікавлених. Київ: Дух і літера. - 2015.
- 7) Галина Терещук. 30 років тому студенти розпочали в Києві Революцію на граніті // Радіо Свобода. – 2020. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/rokiv-tomu-studenty-rozpochaly-u-kyyevi-revoljutsiyu-na-hraniti-/30868864.html>
- 8) Гидденс Э. Социология [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/gidd/09.php
- 9) Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи. / Євген Головаха // Наукова думка. – 1989.

- 10) Гуменюк Л. Соціальна конфліктологія [Електронний ресурс] // Навчальний посібник. Львівський навчальний університет внутрішніх справ. – 2013. – Режим доступу: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/443/1/Гуменюк%20соціальна%20конфліктологія%202013.pdf>
- 11) Дмитрук Н. Між матеріалізмом і постматеріалізмом: ціннісні орієнтації сучасної української молоді / Н. Дмитрук // Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. - 2017. - № 3. - С. 57-67.
- 12) Євдокімова О. Українське суспільство до і після війни / Олена Олександрівна Євдокімова, Ірина Сергіївна Нечітайло // Особистість, суспільство, війна. Харків. – 2022.
- 13) Жданов І. О. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді / Ярема О. Й., Беляєва І. І.; Білий А. І., Ляхович М.П., Пеша І. В. // Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року). К., 2016. – 200с.
- 14) Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
- 15) Зубок Ю.А. Молодежь: жизненные стратегии в новой реальности // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. – 2020.
- 16) Карельский А.А. Ценностные ориентации как основа формирования жизненной стратегии современного студента // Журнал «Наука. Инновации. Технологии». -2008.
- 17) Каретна О.О. Сучасні підходи до визначення поняття "молодь" / О.О. Каретна // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (керівник авт. кол.), Л. І. Кормич (ред.), М. А. Польовий (відп. секр.) [та ін.] ; ОНЮА, Південноукр. центр гендер. проблем. – Одеса, 2009. – Вип. 37. – С. 287-291.

- 18) Кухта М.П., Мартинюк І.О. Проблема концептуалізації поняття «Життєві стратегії» в соціологічному дискурсі // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2012. -с. 7-20.
- 19) Молодь — волонтери і патріоти [Електронний ресурс] // Голос України. Газета Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/365664>
- 20) Мурадян О. Життєві стратегії особистості в умовах соціальних змін: соціологічний аналіз. / Мурадян О. // Соціологічні студії. – 2012. -с. 49-54.
- 21) Неприцька Т. І. Формування ціннісних орієнтацій в суспільстві в умовах війни: реалії України [Електронний ресурс] // Донецький національний університет імені Василя Стуса. – Режим доступу: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/12636>
- 22) Осипова Л.Б., Энвери Л.А. Жизненные стратегии современной молодежи. // Журнал: «Вестник Вятского государственного университета». – 2012.
- 23) Осипова Л.Б., Энвери Л.А. Жизненные стратегии молодежи: опыт социологического исследования. // Журнал: «Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз». -2016.
- 24) Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень–жовтень 2022р.) / Разумков Центр, 2008.
- 25) Очерятний А. Формування життєвих цінностей у студентів вищих навчальних закладів США та України [Електронний ресурс] // Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – 2020. – Режим доступу: <https://nauka.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/08/Дисертація-Очерятний-А.В..pdf>
- 26) Патріотична, ціннісна, креативна: чому Україна може пишатися своєю молоддю [Електронний ресурс] / Самсонов Данііл // Факти. – Режим доступу: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20220824-patriotychna-czinnisna-kreatyvna-chomu-ukrayina-mozhe-pyshatysya-svoyeyu-moloddyu/>

- 27) Пилипенко Н. Г. Проблема дослідження життєвих стратегій молоді в аспекті змістовної спрямованості // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. Випуск 6. - 2011. - с.178-186.
- 28) Прокопчук І. Життєві стратегії студентів НАУ: кризь призму соціології. Віче: журнал Верховної Ради України. – 2009.
- 29) Ребышева Л.В. Проблемы формирования ценностных ориентаций у студенческой молодежи / Ребышева Л.В., Осипова Л.Б., Савицкая Ю.П. // Журнал « Вестник Челябинского государственного университета». - 2015.
- 30) Резник Т.Е. Жизненные стратегии личности / Т.Е. Резник, Ю.М. Резник // Социологические исследования. – 1995.
- 31) Ремонт техніки, амуніція, психологічна допомога: як університети Рівненщини волонтерять під час війни [Електронний ресурс] / Стратонова Наталія // Суспільне новини. – Режим доступу: <https://suspilne.media/284508-remont-tehniki-amunicia-psihologicna-dopomoga-ak-universiteti-rivnensini-volonterat-pid-cas-vijni/>
- 32) Рубцова Е.П. Жизненные стратегии молодежи: проблемы определения в социологическом дискурсе // Журнал «Акмеология». - 2010.
- 33) Савчук О.В. Динаміка ціннісних орієнтацій української молоді. // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Випуск 16. - 2012.
- 34) Святненко С.В. Ціннісні орієнтації української молоді: порівняльний аналіз / Святненко С.В., Виноградов О.Г. // Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. - 2013.
- 35) Сіпакова О. А. Ціннісні орієнтації студентської молоді. // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. - 2014. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/229858178.pdf>
- 36) Студентська молодь як потенційна економічна еліта суспільства / О.В. Скориніна-Погребна // Укр. соціум. - 2010. - № 1. - С. 83-90.
- 37) Токар П. Ціннісні орієнтири студентської молоді щодо міграції та інших глобальних викликів напередодні російсько-української війни / Петро Токар

// Геополітичні пріоритети України, Збірник наукових праць. Випуск 1. – 2022.

38) Требін М.П. Соціологія війни: український контекст // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. - 2015. - № 1148, Вип. 34. - С. 30-34.

39) Українська студентська армія. Воюють, годують, збирають гроші, розвозять ліки і DDos-ять ворогів [Електронний ресурс] / Павленко Валерія // Тексти, 2022. – Режим доступу: <https://texty.org.ua/articles/105969/studentska-armija-vojujut-hodujut-zbyrajut-hroshi-perekladajut-i-ddos-jat/>

40) Університетське дослідження UNiDOS-13*: опитування першокурсників [Електронний ресурс] / КНУ ім. Т.Шевченка, Навчальна лабораторія з прикладних соціологічних досліджень. – Режим доступу: http://unidos.univ.kiev.ua/sites/default/files/files/reliz_13_1k.pdf

41) Хобта С. В. Соціологія війни як завдання української соціології / С. В. Хобта // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки – 2016. – № 5 (302). – С. 126 – 150.

42) Цінувати, любити, дякувати: журналістки та журналісти Район.in.ua розповіли, як їх змінила війна // Район.in.ua, 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rayon.in.ua/topics/518334-nas-zminila-viyna-zhurnalisti-rayoninua>

43) Ющенко А. Досвід перебування за кордоном як чинник формування життєвих стратегій студентської молоді України // Електронний архів Національного університету "Києво-Могилянська академія". – 2021.

44) Як студенти наближають перемогу України: 20 рішень — від інновацій до концертів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rubryka.com/article/20-student-solutions/>

45) Stephen J. Hunt. The Life Course: A Sociological Introduction / Stephen J. Hunt // Bloomsbury Publishing. – 2017.

46) Lorraine Green. *Understanding the Life Course: Sociological and Psychological Perspectives* / Lorraine Green // John Wiley & Sons. – 2016.

ДОДАТОК А.

Гайд для проведення інтерв'ю

Інтерв'юер: Ющенко Анастасія

Вступне слово:

Доброго дня! Щиро дякую, що погодилися на інтерв'ю!

Як ми попередньо погодили, під час розмови я вестиму аудіо запис, однак, його ніде не буде оприлюднено. Вся інформація є конфіденційною. Ніде в матеріалах цього інтерв'ю не буде вказано Ваше справжнє ім'я або будь-яка унікальна, публічна інформація про Вас, що дасть можливість третій особі зрозуміти, з ким саме було проведене це інтерв'ю. Приватність нашої розмови буде повністю збережена. Важливо наголосити: у цьому інтерв'ю немає правильних і неправильних відповідей. Важлива Ваша думка і Ваш досвід.

Блок 0: Знайомство з респондентом

Розкажіть, будь ласка, про себе. Як Вас звати? Скільки Вам років?

Де Ви навчаєтесь і на якій спеціальності?

Розкажіть трошки про Вашу родину та рідне місто будь ласка.

Блок 1: Освіта і навчання

Загальні думки стосовно навчання і освітнього процесу під час війни.

Запропоновані теми:

- Як війна вплинула на Ваше ставлення до навчання?
- Чи добре на Вашу думку система освіти пристосувалась до нових реалій?
- Як змінила війна Ваші плани стосовно подальшого навчання (за кордоном чи в Україні, зміна спеціальності, покинути навчання, тощо)

Блок 2: Професійна діяльність, робота

Ваші загальні думки стосовно роботи під час війни

Запропоновані теми:

- Чи змінилась робота під час війни (система роботи, емоційний стан Ваш і команди, тощо) - будь-які помічені зміни
- Які думки стосовно роботи виникали під час війни?
- Чи були думки, що треба змінити професійну діяльність на більш важливу в умовах війни?
- Які подальші плани стосовно роботи?

Блок 3: Волонтерство

Всі плани, думки стосовно волонтерської діяльності під час війни, досвід друзів і знайомих, все що спадає на думку.

Запропоновані теми для відповідей:

- Розкажіть про досвід свій або своїх друзів у волонтерській діяльності під час війни
- Чи є бажання, плани поєднати своє життя з волонтерством у майбутньому?
- Хто такі волонтери саме для Вас?
- Хто такі українські військові саме для Вас?
- Чи є думки поєднати своє майбутнє життя з військовою, політичною справою, щоб боронити країну на всіх фронтах навіть після перемоги?

Блок 4: Місце проживання

Життєві плани, бажання щодо країни проживання - яка країна і чому? Як війна на це вплинула?

Як змінилось ставлення до України після 24 лютого? Як змінилась довіра до влади?

Чи Україна зараз вдала країна для життя і самореалізації? Чому?

Блок 5: Думки, плани, цілі, спостереження

Як змінилось Ваше життя після 24 лютого?

Як Ви змінився/змінилась після 24 лютого?

Як змінилось бачення свого майбутнього після 24 лютого?

Як війна повпливала на особисте життя? Стосунки?

Які зараз глобальні плани, цілі і бажання?

Що будете робити після війни?

Дякую за участь у інтерв'ю! Бережіть себе!